

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ВИХОВАННЯ НАПОЛЕГЛИВОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ
ПОЗАКЛАСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

*студентка 6 курсу, 613 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»*

Вівчар Марія Валеріївна

***Керівник:* кандидат педагогічних наук,
доцент Предик А.А.**

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 4/1 від 16 листопада 2021 р

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. ВИХОВАННЯ НАПОЛЕГЛИВОСТІ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	7
1.1. Аналіз поглядів вчених на проблему виховання наполегливості в учнів загальноосвітніх навчальних закладів	7
1.2. Урахування вікових особливостей школярів 6–7 років як чинника виховання їх наполегливості	21
1.3. Ознаки прояву наполегливості дітей молодшого шкільного віку у процесі позакласної діяльності	36
<i>Висновки до першого розділу</i>	44
Розділ 2. СИСТЕМА ВИХОВАННЯ НАПОЛЕГЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	45
2.1. Діагностика вивчення особливостей прояву наполегливості у дітей молодшого шкільного віку	45
2.2. Обґрунтування педагогічних умов виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі позакласної діяльності	51
2.3. Зміст, форми та методи виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності	61
<i>Висновки до другого розділу</i>	70
<i>Загальні висновки</i>	71
<i>Список використаних джерел</i>	74
<i>Додатки</i>	80

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі становлення й розвитку нашої держави дедалі більшої актуальності набуває проблема виховання у підростаючої особистості наполегливості як базової якості. Значний потенціал щодо такого виховання розкриває позакласна діяльність. Водночас нині у школярів спостерігається поступове зниження інтересу до позакласної та позашкільної діяльності. З огляду на це постає потреба удосконалення процесу формування в учнів під час занять позакласною діяльністю здатності до дій та вчинків на основі свідомих спонукань як вищих регуляторів поведінки людини.

Нормативні вимоги до виховання наполегливості учнів загальноосвітніх навчальних закладів відображено у Законах України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Про фізичну культуру і спорт” та інші.

Теоретичним підґрунтям для вивчення питання виховання наполегливості особистості розкриваються, зокрема у процесі позакласної діяльності, в нагоді стали праці І. Беха, О. Єжової, Н. Гаврилюка, Є. Ільїна, С. Рубінштейна, Є. Мамонової та інших, в яких розкрито наукові засади розвитку здібностей людини, її готовності до діяльності на основі свідомих спонукань.

У наукових працях сучасних вчених (Н. Біляєва, Т. Гуменнікова, В. Дронов, О. Остапенко) наголошується на тому, що поняття «наполегливість» це морально-вольова якість особистості, яка полягає в умінні досягти поставленої мети, долаючи при цьому певні перешкоди (зовнішні й внутрішні); необхідною рисою характеру молодшої людини, що проявляється в її здатності завершувати розпочату справу до кінця. Свого часу філософи П. Лесгафт, І. Кант, Г. Хекхаузен розглядали означену якість як вияв волі молодшої людини, заснований на істинах, з'ясованих і твердо встановлених її розумом.

Різні питання виховання наполегливості у процесі позакласної роботи відображено в науковому доробку Г. Люблінської, Е. Вільчковського; питання організації пошукової роботи з елементами ігор вивчали К. Жукотинський, М. Зубалій; проведення спортивних ігор – О. Тимошенко, Р. Мішаровський; організації фізкультурно-масових заходів та спортивних змагань – М. Тимчик.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення особистісно орієнтованого і компетентнісного наукових підходів до виховання (І. Бех, Н. Фролова, С. Сисоєва, І. Якиманська та інші); теоретичні положення щодо ролі виховання у формуванні особистості (Б. Ананьєв, О. Єжова, Л. Виготський, С. Карпенчук, І. Зязюн, О. Кондратюк, О. Коберник, В. Оржеховська, Г. Костюк, К. Чорна, А. Маслоу, О. Сухомлинська, Ю. Руденко, В. Сухомлинский, М. Ярмаченко та інші); щодо різних аспектів виховання наполегливості (Р. Буре, О. Гузенко, А. Голубєва, Е. Демурова, С. Дудникова, Т. Доронова, Л. Крайнова, О. Ключникова, В. Лисина, Н. Кривова, Г. Попова, С. Сплина, Н. Стародубова, Н. Стаднік, І. Щербініна, А. Фок та інші); дослідження психофізіологічних особливостей молодших школярів (Д. Ельконін, Л. Василенко, М. Попов, Є. Ільїн, М. Савчин, С. Рубінштейн, та інші); наукові положення про педагогічні технології виховання у процесі спортивно-масової роботи (В. Ареф'єв, М. Дутчак, Л. Волков, М. Зубалій, Р. Мішаровський, Т. Круцевич, В. Платонов, Ю. Похолєнчук, Є. Столітенко, М. Тимчик, О. Тимошенко, та інші).

Актуальність дослідження та недостатнє її вивчення зумовили вибір теми магістерської роботи: *«Педагогічні умови виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності»*.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати систему виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності.

Задачі дослідження:

1. Проаналізувати стан дослідження проблеми виховання наполегливості в психолого-педагогічній літературі та уточнити сутність виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років у процесі позакласних занять.
2. Розкрити основні ознаки прояву наполегливості молодших школярів.
3. Дослідити діагностику вивчення особливостей прояву наполегливості у молодших школярів у процесі позакласної діяльності.

4. Обґрунтувати педагогічні умови, зміст, форми і методи як складові системи виховання наполегливості у школярів 6–7 років.

Об’єкт дослідження – виховання молодших школярів у позакласній діяльності.

Предмет дослідження – систему виховання наполегливості молодших школярів у позакласній діяльності.

На різних етапах наукового пошуку використано такі методи дослідження:

– *теоретичні*: вивчення та аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення психолого-педагогічної, методичної та наукової літератури з проблеми дослідження для обґрунтування теоретичних підходів виховання наполегливості у молодших школярів, визначення понятійного апарату; аналіз програм, навчальних, поурочних планів, сценаріїв спортивно-масових свят та положень про змагання, конкурси для узагальнення досвіду загальноосвітніх навчальних закладів з виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності;

– *емпіричні*: педагогічне спостереження за процесом виховання наполегливості у молодших школярів в процесі позакласної діяльності, бесіди, анкетування, метод незакінчених речень, інтерв’ю, проблемних ситуацій для визначення вихованості наполегливості у молодших школярів; педагогічний експеримент (констатувальний етапи) для з’ясування стану вихованості наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності

– *статистичні* методи для опрацювання результатів констатувального дослідження, визначення кількісних та якісних змін у рівнях вихованості наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що: проаналізовано педагогічні умови виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності; охарактеризовано критерії, показники та рівні вихованості наполегливості школярів у процесі позакласної діяльності; розкрито сутність виховання наполегливості молодших школярів віком 6–7 років у процесі позакласної діяльності як цілеспрямований педагогічний процес забезпечення за допомогою занять в гуртках, секціях, клубах сприятливих умов

для розвитку психічних і фізичних якостей учнів, що відображають їхню здатність долати перешкоди (внутрішні і зовнішні), готовність доводити розпочату справу до завершення, досягати результату у складних предметно-поведінкових ситуаціях; зміст, форми, методи (створення ситуацій успіху, контрастних завдань, заохочення, особистого прикладу, уподібнення тощо) виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні системи виховання наполегливості у молодших школярів під час позакласної діяльності, яка продемонструє особливості упровадженні у процес позакласної діяльності ЗСО педагогічних умов, комплексу форм, методів та засобів роботи з виховання наполегливості у молодших школярів (заняття, змагання, рухливі ігри, походи, тематичні бесіди «Бути наполегливим» та інші).

Результати дослідження можуть застосовуватися вчителями початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів, тренерами з різних спортивних секцій, керівниками гуртів та клубів при школи; студентами вищих навчальних закладів у процесі вивчення теорії і методики виховання; під час розроблення посібників, підручників, методичних рекомендацій та навчальних програм для студентів вищих педагогічних навчальних закладів; у системі післядипломної педагогічної освіти педагогів та керівників позакласних секцій і гуртків.

Структура та обсяг роботи. Магістерське дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків по розділах, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (70 найменувань).

Розділ 1. ВИХОВАННЯ НАПОЛЕГЛИВОСТІ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Аналіз поглядів вчених на проблему виховання наполегливості в учнів загальноосвітніх навчальних закладів

Проблеми фізичного розвитку і виховання морально-вольових якостей учнів загальноосвітніх навчальних закладів завжди перебували у центрі уваги суспільства. За сучасних умов необхідність їх дослідження пояснюється насамперед поступовим зниженням у школярів інтересу до занять з фізичної культури, спортивно-масової і фізкультурно-оздоровчої діяльності загалом, що призводить до послаблення фізичної розвиненості учнів і зменшує вплив фізичного виховання на формування їх як особистостей.

Аналіз наукових педагогічних джерел засвідчує, що для виховання наполегливості в дітей, підлітків і молоді велике значення має різноманітна спортивно-масова та позакласна робота. Однак останнім часом дослідженню проблеми виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі позакласної діяльності приділяється недостатньо уваги. Наслідком такої ситуації є незадовільний стан здоров'я більшості учнів і нерозвиненість їхніх морально-вольових характеристик, нездатність долати труднощі, виявляючи наполегливість у повсякденному житті. Вважаємо, що виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності має стати одним із пріоритетних завдань виховної роботи у початковій школі.

Шляхом вивчення філософської літератури встановлено, що вперше дав визначення наполегливості як якості волі І. Кант, в епоху Нового часу. Згідно з визначенням філософа, «людина зобов'язана дотримуватися таких практичних принципів, які пропонуються їй власним розумом». Ідеї І. Канта знайшли своє продовження у працях П. Лесгафта, згідно з якими «наполегливість розглядалася як прояв волі людини, заснований на істинах, з'ясованих і твердо встановлених її розумом» [26]. Але у теорії виховання наполегливість стала об'єктом спеціальних досліджень лише з 1958 року, коли Х. Хекхаузен здійснив аналіз проблеми мотивації досягнення та наполегливості й окреслив різні підходи до її

вирішення [60]. Також аналіз наукової літератури свідчить про те, що поняття „наполегливість” тотожне поняттю „характер”, що поширене у вжитку й сьогодні.

Питання виховання наполегливості у молодших школярів за сучасних умов потребує додаткового теоретичного обґрунтування. Зокрема, вивчення цієї проблематики передбачає визначення нової системи понять, дотичних до її змісту, і розкриття їхньої сутності. Такими поняттями є: „виховання”, „наполегливість”, „виховання наполегливості” та „виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності”.

Різні актуальні напрями виховної роботи початкової школи висвітлюються багатьма науковцями і вченими, зокрема: Т. Алексеєнко, І. Бехом, Б. Ведмеденком, Т. Дем’янюк, К. Журбою, М. Зубалієм, І. Зязюном, В. Івашковським, С. Карпенчуком, В. Киричок, О. Коберником, Б. Кобзарем, О. Кондратюком, В. Новосельським, В. Оржеховською, Ж. Петрочко, Ю. Руденком, М. Тимчиком, К. Чорною, Т. Шашлом та іншими. У їхніх працях наголошується, що виховання – багатовимірний процес, який залежить від ряду об’єктивних та суб’єктивних чинників, впливу суспільства на особистість, яка розвивається; цілеспрямований, спеціально організований і керований вплив вихователя на вихованця з метою всебічного розвитку особистості; цілісний вплив педагога на розвиток якостей особистості, набутих нею у процесі виховання; формування інтелекту, фізичних і духовних сил підростаючого покоління тощо.

В „Українському педагогічному енциклопедичному словнику” поняття „виховання” трактується С. Гончаренком як «процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об’єктивних і суб’єктивних факторів. У широкому розумінні виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. Сюди входить як спеціально організований вплив виховних закладів, так і соціально-економічні умови, що діють певною мірою стихійно. У

вузькому розумінні слова виховання є планомірним впливом батьків і школи на формування особистості» [9].

С. Гончаренко також зазначає, що в Україні має бути створена нова цілісна система виховання, спрямована на формування самостійності й відповідальності, принциповості й почуття власної гідності, творчої активності та критичного мислення [9].

Дуже близькою за своєю сутністю є характеристика виховання у „Педагогічному словнику” за редакцією М. Ярмаченка, що визначається О. Сухомлинською як «вплив суспільства на особистість, яка розвивається. У широкому розумінні виховання – це соціалізація, тобто процес формування інтелекту, фізичних і духовних сил підростаючого покоління. Виховання як педагогічна категорія є цілеспрямованою діяльністю, покликаною сформувати систему якостей особистості, поглядів та переконань відповідно до виховання суспільних ідеалів» [54, с. 85]. Педагог вважає, що виховання здійснюється через культуру, освіту та навчання у процесі різних видів діяльності та під впливом спадковості й середовища. На думку вченої, педагогіка найбільш повно й системно досліджує та виявляє всі фактори впливу на особистість, його принципи, зміст, мету, організацію, засоби та методи. Також О. Сухомлинська акцентує, що «виховання – це конкретно-історичне явище, яке тісно пов’язане із соціально-економічним, політичним і культурним розвитком суспільства, а також етносоціальними та етнопсихологічними особливостями та умовами життя» [54].

Виховання, на думку Т. Алексеєнко, – це «процес цілеспрямованого керування розвитком особистості як суб’єкта діяльності, створення умов для його забезпечення; відносно контрольована складова процесу соціалізації; цілеспрямована система впливів на особистість з метою вироблення в неї соціально бажаних якостей (духовних, моральних, етичних, естетичних, трудових, фізичних, громадських, сімейних та ін.), які є основою підготовки до самостійного життя, засвоєння досвіду попередніх поколінь та нових підходів до подальшого розвитку суспільства і суспільних відносин» [52, с. 66–67]. Як стверджує дослідниця, під час виховання на особистість дитини діють різні

виховні чинники: сім'я, близьке оточення родичів і дорослих, формальні й неформальні колективи, малі групи, в яких перебуває дитина (дитячий садок, школа, гуртки, вулиця, мікрорайон та ін.), засоби масової інформації, література, мистецтво тощо [52, с. 66–67].

Отже, виховання, на думку вчених, є впливом суспільства на особистість, яка розвивається; процесом цілеспрямованого керування розвитком особистості як суб'єкта діяльності; впливом на психіку людини; системою впливів на особистість з метою вироблення в ній соціально бажаних якостей тощо.

Аналіз психолого-педагогічних праць Е. Вільчковського, З. Діхтяренко, М. Зубалія, О. Остапенка, М. Тимчика та інших дає можливість зрозуміти, що наполегливість є необхідною рисою характеру сучасної людини, яка проявляється в її здатності завершувати розпочату справу до кінця й досягати поставленої мети у процесі тривалої і напруженої діяльності. Тобто, в контексті нашого дослідження, наполегливість пов'язана з умінням учнів молодших класів здійснювати свої прагнення, що є одним із найважливіших видів внутрішніх мотивів. Також учені стверджують, що молодший шкільний вік є найбільш значущим перехідним етапом у житті людини від раннього дитинства до свідомого життя, а тому саме в цей період слід приділяти велику увагу морально-вольовому загартуванню дітей та вихованню в них наполегливості, що сприятиме їм у подальшому житті [10; 15; 56].

Дослідження різних аспектів виховання наполегливості здійснювали такі вчені, як А. Голубєва, О. Гузенко, З. Діхтяренко, В. Дронов, О. Ключникова, В. Крутецький, С. Поліщук, Н. Стаднік, М. Тимчик, А. Фок, І. Щербініна та інші.

Поняття „наполегливість” в «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» визначене як «вольова риса людини, що полягає у здатності тривало, не знижуючи активності, домагатися поставленої мети, незважаючи на труднощі й перешкоди. Наполегливість формується під впливом виховання, починаючи з раннього дитинства. До виявлення наполегливості дітей спонукають привабливі цілі. У вихованні наполегливості важливо мати значущі цілі й намір долати труднощі власними зусиллями» [9, с. 306].

Подібне визначення подає „Педагогічний словник” за редакцією М. Ярмаченка, в якому наполегливість трактується як «якість особистості, що полягає в умінні досягати поставленої мети, долаючи при цьому зовнішні й внутрішні перешкоди» [37, с. 334]. Учений зауважує, що не слід на основі зовнішньої схожості плутати наполегливість з упертістю, оскільки і те й інше характеризується настійливим прагненням досягти бажаного. Але на відміну від наполегливості, зазначає педагог, при упертості єдиним мотивом поведінки є самоствердження, прагнення наполягти на своєму. Виховання наполегливості, вважає він, необхідно починати з раннього віку, при цьому найголовнішим є привчання не припиняти цілеспрямованих зусиль у разі виникненні перешкод. Тому доцільно висувати перед дитиною досить складні, але здійсненні завдання й неухильно вимагати, щоб вона доводила розпочату справу до кінця. Також рекомендовано виробити у дитини вміння самостійно ставити об’єктивно значущі цілі та досягати їх. Учений вважає, що «у шкільному віці важлива роль у розвитку наполегливості належить самовихованню» [70, с. 334].

Глумачення досліджуваної якості у „Психологічній енциклопедії” суголосне вище викладеним; автори видання також зазначають, що «пасування перед труднощами, перетворюючись у звичку, породжує нерішучість, невпевненість у собі, пасивність» [42, с. 218–219]. Учені підкреслюють вагому роль учнівського колективу у формуванні наполегливості, а також необхідність постійної мотивації прагнення учнів до саморозвитку

На думку Г. Попової, у вихованні наполегливості щодо фізичного вдосконалення особистості, якісного виконання фізичних вправ, недостатньо використовується потенціал навчальної та позаурочної діяльності (уроки, гуртки, секції). Дослідниця вважає, що однією з умов, яка стимулює процес фізичного вдосконалення особистості школяра, є виховання наполегливості, що виражає єдність і взаємозумовленість усіх її компонентів, заснованих на ідеології ведення здорового способу життя. Г. Попова стверджує, що виховання наполегливості у фізичному вдосконаленні має здійснюватися інтегровано, з позиції цілісного підходу до особистості; за допомогою психолого-педагогічних умов, що дають змогу зробити означений процес найбільш успішним [40].

На переконання педагога, для того щоб виховати наполегливе ставлення учнів до свого фізичного вдосконалення, педагогам слід дотримуватися дидактичних принципів фізичного виховання, методично грамотно підбирати засоби фізичної культури, спираючись на інтереси та бажання школярів. Г. Попова зазначає, що у процесі виховання наполегливості до фізичного вдосконалення учнів повинен брати участь увесь педагогічний колектив школи, але провідна роль при цьому має належати вчителю фізичної культури, тренеру, керівникам секцій та гуртків. Педагог наголошує, що найбільш ефективним і доступним засобом виховання наполегливості є рухливі та спортивні ігри. У зв'язку з цим їх використання можливе в різних формах фізичного вдосконалення дітей з різними рівнями підготовленості та станом здоров'я [40].

Окреслена проблема знайшла подальший розвиток у працях О. Ключникової, яка стверджує, що питання морального виховання підростаючого покоління завжди були осередком досліджень вітчизняної педагогіки. Учена наголошує на значущості виховання наполегливості й формування у дітей основ самовиховання. Суттєве значення, на її думку, має розвиток здатності учня до орієнтації у навколишній дійсності, до самостійного прийняття відповідальних рішень і їх достатньо повної реалізації під впливом морально-ціннісних мотивів, а також саморегуляції поведінки й діяльності на основі усвідомлення справедливих моральних норм суспільства. О. Ключникова зазначає, що одним із показників здатності дитини до управління своєю діяльністю є наполегливість, наявність якої дає їй змогу досягати поставленої мети, долати труднощі, які трапляються під час виховної діяльності, контролювати себе у процесі цієї діяльності й отримувати якісний результат тощо [19].

На підставі досліджень і узагальнення психолого-педагогічних джерел З. Діхтяренко дає власне визначення поняття «виховання наполегливості молодших школярів», а саме: «це цілеспрямований процес, який формує у молодшого школяра здатність доводити до кінця поставлену мету, переборювати при цьому різні перепони, які з'являються на шляху до досягнення бажаного результату» [11, с. 28].

На думку З. Діхтяренко, виховання наполегливості молодших школярів, зокрема у процесі ігрової діяльності, є актуальною проблемою, оскільки така якість забезпечує подолання негативних тенденцій серед школярів 1–4 класів, пов'язаних з їхнім нестійким функціонально-емоційним станом та недостатньою сформованістю інших морально-вольових характеристик. «Наполегливість, на думку педагога, є однією з основних вольових якостей, яка передбачає здатність не зупинятися перед труднощами, а йти до кінцевої мети» [10]. Науковець вважає, що у вихованні наполегливості молодших школярів велику роль відіграє позакласна ігрова діяльність, і визначає її як складник навчально-виховного процесу, що спрямований на задоволення запитів, інтересів школярів через виховний вплив педагога та передбачає моделювання відносин. Під час організації і проведення ігор у молодших школярів формуються морально-вольові якості, зокрема воля, емоції, інтелектуальна сфера.

Значну увагу дослідженню різних аспектів виховання наполегливості приділяли психологи І. Бех, В. Дронов, Є. Ільїн, В. Котирло, А. Морозов та інші, які погоджуються з тим, що наполегливість є вольовою якістю особистості.

Ми поділяємо думку Є. Ільїна, який вважає, що «наполегливість – це вольова якість, яка має проявлятися постійно, тобто є важливою рисою особистості» [17]. Відомий психолог розглядає наполегливість як «непохитне прагнення до досягнення віддалених у часі цілей через подолання перешкод і труднощів, які виникають у процесі діяльності» [17]. Учений також визначає такі умови прояву наполегливості, як: ступінь упевненості людини в досягненні мети; мотивація досягнення – прагнення до успіху, наявність вольових установок на подолання труднощів. Також, переконаний Є. Ільїн, наполегливість школярів проявляється у їхній навчальній діяльності, а особливо на заняттях з фізичної культури (за умови стійкого інтересу до навчання) тощо [17].

Для нашого дослідження цікавим є визначення А. Морозова, який вважає, що «наполегливість – це вольова якість, завдяки якій людина може мобілізувати свої сили для відносно тривалої і складної боротьби з перешкодами і труднощами, що зустрічаються в її діяльності на шляху досягнення досить віддалених цілей. Без наполегливості, без того щоб стояти на своєму і боротися

за виконання прийнятого рішення, не може бути рішучості, самостійності, самовладання і цілеспрямованості» [34, с. 80].

Ми згодні з В. Дроновим, котрий трактує «наполегливість як одну з найважливіших якостей особистості, яка виконує функції регулятора тривалої роботи у різних сферах життєдіяльності суб'єкта і відіграє істотну роль у становленні особистості» [12]. Науковець зазначає, що необхідно вивчати природні передумови наполегливості для визначення оптимальних умов розвитку та гармонізації цієї особистісної моральної якості. Також, досліджуючи проблему наполегливості, В. Дронов вважає за доцільне розглядати її фундаментально, у співвідношенні індивідуальних та особистісних особливостей суб'єкта, а також широкого кола інших питань, пов'язаних з вивченням цілісної індивідуальності [12].

Розробляючи тему „Співвідношення властивостей темпераменту з різними змінними наполегливості” В. Дронов дійшов висновку про те, що психомоторна та інтелектуальна сила і стійкість темпераменту сприяє підвищенню енергійності наполегливості. Отримані у процесі дослідження позитивні зв'язки між емоційним компонентом темпераменту й установчо-цільовими змінними наполегливості свідчать про те, що емоційні характеристики темпераменту різних полюсів можуть брати участь у формуванні динамічного аспекту особистісно значущих цілей щодо здійснення наполегливої поведінки тощо [12].

Цінними для нашого дослідження є висновки психолога Ю. Трофімова, який наголошує, що поняття наполегливість, як систематичний прояв сили волі з реалізації довготривалої мотиваційної установки, є прагненням людини досягти віддаленої у часі мети, незважаючи на перешкоди і труднощі. Також психолог зауважує, що наполегливість залежить від ступеня впевненості дитини в досягненні мети, мотивації (прагнення до успіху), рівня домагань, вольових установок на подолання труднощів. Реалізується наполегливість через багаторазовий вияв завзяття та терплячості, отже, наявність у дитини цих вольових якостей обумовлює і її наполегливість [43].

Аналіз наукових праць Ю. Трофімова дав змогу з'ясувати, що наполегливість учнів суттєво залежить від їх фрустраційного порогу, тобто

швидкості виникнення фрустраційного стану дитини, коли вона, наприклад, неодноразово зазнає невдачі. Окрім того, що різні учні володіють різним фрустраційним порогом (в одного стан фрустрації настає після двох-трьох невдач, в іншого – при більшій їх кількості), вони і реагують на фрустрацію по-різному. Інколи діти по-різному реагують на навантаження і буває, що учень “опускає руки”, вважаючи себе не здатним подолати труднощі, що виникли. Інша група дітей реагує на невдачі таким чином, учень знаходить їх причину у зовнішніх факторах, випадковості, і навпаки, прагне довести свою спроможність упоратися з перешкодами. Таким чином дитина посилює прояв своєї наполегливості [43].

Значна частина вчених переконані, що поняття „наполегливість” потрібно розглядати у поєднанні з поняттям „воля”. Зокрема, у „Філософському словнику” за редакцією М. Розенталя і П. Юдіна термін „воля” трактується як «свідома цілеспрямованість людини до виконання тих або інших дій. Сила волі не дається людині від природи. Уміння і здатність вибирати цілі, приймати правильні рішення і виконувати їх, доводити почату справу до кінця – результат знань, досвіду, виховання і самовиховання» [59, с. 74].

Поняття „воля” в „Українському педагогічному енциклопедичному словнику” визначене як «свідома саморегуляція людиною своєї поведінки й діяльності, регулююча функція мозку, що полягає у здатності активно домагатися свідомо висунутої мети, переборюючи зовнішні і внутрішні перешкоди. Воля виконує дві взаємопов’язані функції – спонукальну та гальмівну, що виявляється у спрямуванні активності, її посиленні, а також у стриманні зовнішніх рухів та дій. Воля виявляється у формі організованих дій, вчинків і поведінки. Високий моральний розвиток особистості – найважливіша й необхідна умова виховання волі і основний шлях її виховання» [9, с. 83].

Дещо відрізняється поняття „воля” у визначенні Н. Пов’якель, яка розглядає його як «форму психологічного відображення, що виявляється в здатності людини здійснити свої бажання, реалізувати поставлену мету, відібрати дії для подолання зовнішніх чи внутрішніх перешкод. Основні функції волі: вибір мотивів і цілей, регуляція спонукання до дії при недостатній чи

надмірній мотивації, організація психічних можливостей особистості»[17, с. 98]. Розвиток волі, на думку педагога, пов'язаний насамперед з формуванням в особистості мотиваційної сфери, сталого світогляду та переконань, а також здатності до вольових дій, самоконтролю та довільної регуляції поведінки в різних життєвих ситуаціях.

Досліджуючи проблему виховання вольових якостей у дітей 6-7 років під час виконання фізичних вправ, О. Сагайдачна стверджує, що у процесі рухової діяльності під педагогічним впливом створюються сприятливі умови для прояву й розвитку таких провідних вольових якостей, як наполегливість і цілеспрямованість. Учена наголошує, що під час виконання фізичних вправ цілеспрямованість і наполегливість взаємозумовлені, оскільки виражаються в умінні зосереджувати увагу на поставленій меті, мобілізувати свої сили на тривале виконання запропонованих дій, пов'язаних з подоланням труднощів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Також дослідниця для оцінки вольових якостей дітей 6-7 років в умовах рухової діяльності радить використовувати фізичні вправи, які супроводжуються тривалою діяльністю і багаторазовим повторенням однотипних рухових вправ. При цьому, на думку О. Сагайдачної, виникає необхідність докладати вольових зусиль для подолання фізичного та емоційного напруження, що поступово зростає; основними ж показниками прояву вольових якостей є тривалість, кількість повторень та інтенсивність виконання фізичної роботи тощо [50].

Учена зазначає, що розвиненості вольових якостей дітей 6-7 років, зокрема їхньої наполегливості й цілеспрямованості, притаманні, по-перше, несуттєві відмінності у середніх значеннях показників хлопчиків і дівчаток; по-друге, яскраво виражені індивідуальні розбіжності прояву цих якостей; по-третє, їхня незалежність від ступеня розвитку швидкісно-силових характеристик. Дослідниця також стверджує, що ефективним засобом виховання наполегливості й цілеспрямованості на позакласних заняттях є фізичні вправи, які виконуються в безперервному та інтервальному режимах роботи і пов'язані з подоланням труднощів різних видів. При цьому О. Сагайдачна провідним методом у вихованні вольових якостей виділяє метод вправи, заснований на

систематичному повторенні рухових вправ, що спонукають дітей до свідомого й активного виконання рухових завдань. Також для стимуляції вольових зусиль дітей, на її думку, важливо використовувати прийоми самоконтролю, обліку ступеня розвитку вольових якостей, оцінювання досягнутих результатів, а також ігрові та змагальні форми виконання рухів (наприклад, заохочення) [50].

У науковій праці про індивідуальний підхід до вироблення вольових звичок В. Юркевич пропонує такі вправи: дайте дітям список з 8–10 досить простих за змістом завдань, у процесі виконання яких вони будуть виховувати у себе волю. Нехай школяр сам вибере для себе одне або два завдання. Наприклад, завдання „зарядка” полягає в тому, щоб дитина, уставши вранці з ліжка – 10 хвилин займалася ранковою гімнастикою (і так цілий тиждень). На наступному тижні школяр повинен підніматися хвилиною раніше і займатися гімнастикою вже не 10, а 11 хвилин. Зокрема, додаючи щотижня по одній хвилині, він поступово має довести час зарядки до 17 хвилин. Потім, радить В. Юркевич, збільшити під час зарядки кількість присідань, віджимань, махів тощо. На думку психолога, дитина й не помітить, як через два-три місяці робити ранкову зарядку для неї стане звичкою [69].

Л. Кузнєцова поділяє думку фізіолога П. Симонова, який визначає волю як потребу в подоланні перешкод. Людина, в якій слабо розвинена ця потреба, у разі виникнення перешкоди відмовляється від висунутої раніше мети – таких людей ми називаємо безвольними. Вольову людину, зазначає Л. Кузнєцова, перешкода змушує мобілізувати всі свої сили і здібності та з подвійною енергією боротися за реалізацію поставленої мети. Безвольній людині притаманне самонавіювання та піддатливість, вона не прагне самостійно вирішувати життєві проблеми і вважає за краще стати пасивною, слухатися у всьому інших людей, яких сприймає як лідерів. Така людина, на думку вчених, несамостійна, нестабільна у своїх поглядах і переконаннях, усі свої думки запозичує в інших; вона не прагне розібратися в суперечливих ситуаціях, довіряючись у всьому думці людини, чия воля сильніша [25].

Розвиток волі, наголошує Л. Кузнєцова, це складне, але водночас винятково важливе завдання школи і сім'ї. Учена вважає, що основними

якостями волі є наполегливість, цілеспрямованість, самостійність, рішучість, організованість, дисциплінованість. Якщо ці якості розвинені недостатньо, зазначає педагог, людина досягає скромних і незначних результатів у своїй діяльності, навіть якщо у неї були явно виражені здібності на початковому етапі виховання. Така людина звикає робити тільки те, що її захоплює, цікавить, це вона схоплює “на льоту” (приймає спонтанне рішення). Вчена також акцентує, що в процесі виконання програми початкового навчання, яка дозволяє школяру досягати успіху, не проявляючи особливої працездатності, – ця звичка досягати успіху без особливих зусиль пізніше може обернутися відставанням у навчанні тощо [25].

У „Психологічній енциклопедії” (автор-упорядник О. Степанов), зазначено, що з ХХ століття волю почали досліджувати у зв’язку з проблемою подолання перешкод, які знижують спонукання до дії. «Так розглядають цю властивість психіки у вітчизняній психології, яка визнає об’єктивну закономірність вольових дій і підпорядкованість вольових процесів власним закономірностям» [42, с. 71]. Також відмічено, що воля не дана людині від природи, її розвиток починається в ранньому дитинстві й має декілька етапів: від виникнення у дитини простих дій, спрямованих на задоволення примітивного бажання, до складних вольових дій, які утворюючи імпульсивні спонукання, організовують та регулюють людську діяльність і поведінку тощо [42, с. 71–72].

Психолог А. Морозов дає таке визначення поняття «воля»: «властивість (процес, стан) людини, що проявляється в її здатності свідомо керувати своєю психікою та вчинками. Виявляється в подоланні перешкод, які виникають на шляху досягнення свідомо поставленої мети» [34, с. 78]. На думку вченого, усі вольові дії цілеспрямовані, але для досягнення мети потрібно їх узгоджувати. Без визначеної мети та врахування обставин, за яких доводиться діяти, люди не змогли б підкорити собі природу й використовувати її блага, вести людський спосіб життя й спільно виробляти все те, що необхідно для задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб [34]. Воля, зазначає вчений, є дієвою стороною свідомості людини, тобто такою її якістю, завдяки якій психічна діяльність впливає на практичну. Тобто, під впливом вольових процесів людина може

докласти зусиль для того, щоб активізувати свої дії і вчинки, а також може втриматися від вчинення якихось дій, уповільнити або зупинити їх, якщо вони почалися, або спрямувати їх в інше русло. Це дуже важлива й складна властивість особистості, наголошує А. Морозов [34].

Інтерес для нашого дослідження щодо виховання наполегливості у школярів 6–7 років становить бачення Н. Гаврилук, що у формуванні вольових якостей молодшого школяра велику роль відіграють ініціації, які мають сприйматися учнями 1–2 класів як гра на витримку. Ініціації, на думку психолога, викликають більший інтерес у молодших школярів порівняно з іншими методами корекції. При цьому, виконуючи певне завдання, учні початкових класів не відстають від своїх однолітків, досягаючи високих результатів, оскільки ініціації розкривають вольовий потенціал дітей [34]. Учена радить вчителям формувати такі вольові якості, як наполегливість, рішучість, витривалість, які необхідні в навчальній діяльності, за допомогою ініціацій у формі ігор на подолання труднощів. Можливо застосовувати й інші способи та методи, але за умови, що навчання здійснюватиметься з урахуванням сенситивних періодів і психічних новоутворень, коли ці якості стають засобом підвищення успішності діяльності молодших школярів. Також ми підтримуємо її думку, що формуючи вольові якості молодших школярів різними засобами, вчителі повинні пам'ятати про неприпустимість волюнтаризму й тиску на дітей, адже в усіх використовуваних методах і засобах школярі мають бути зацікавлені. Педагоги повинні стимулювати учнів 1–2 класів учитися краще, бути наполегливими, зважаючи на їхні потреби. Формуючи вольові якості школярів у процесі діяльності, вчителі мають спиратися на індивідуальний та диференційований підхід [28].

Вагомими для нашого дослідження є також праці Т. Іванової, в яких висловлено думку, що вплив на вольову сферу через початкове засвоєння дитиною певних теоретичних уявлень про поведінку людини з високим рівнем вольових якостей (наполегливості й відповідальності) з подальшим тренуванням їх реального прояву у грі та в навчальному процесі створює можливості для формування мотивації досягнення мети. Учена впевнена в існуванні зв'язку між

мотивацією досягнення мети та ступенем адекватності самооцінки вольових якостей (наполегливості, відповідальності). Високомотивовані школярі більш критично оцінюють прояв у себе вольових якостей, серйозно ставляться до допущених помилок, труднощів у практичній діяльності, вважають свої зусилля і старання у навчанні недостатніми. Психолог наголошує, що є й інша закономірність: чим нижчий рівень мотивації досягнення мети, тим частіше виявляється завищена самооцінка вольових якостей. Низькомотивовані школярі здебільшого некритичні в оцінюванні своїх вольових якостей, переоцінюють власні можливості, старання й зусилля [16].

Також Т. Іванова виявила суттєві відмінності в обґрунтуванні рівня самооцінки наполегливості у сильномотивованих і слабкомотивованих молодших школярів. Учні з високим рівнем мотивації відзначають необхідність підвищення наполегливості й відповідальності у навчальній діяльності, а учні з низьким рівнем мотивації – демонструють небажання працювати над формуванням власних вольових якостей. Також науковець зазначає, що формування мотивації досягнення мети у дітей молодшого шкільного віку може йти шляхом розвитку прагнення поліпшити свої результати й перевершити досягнутий рівень через вплив на власну вольову сферу (вдосконалення наполегливості й відповідальності) у процесі навчальної діяльності. Дослідниця зауважує, що підвищення мотивації досягнення мети спостерігається за дотримання умов проходження дитиною етапів формування уявлень про мотивацію досягнення (вольових якостей) та етапів тренування прояву цих якостей в ігровій діяльності та у навчальному процесі [16].

Ми вважаємо за доцільне звернути увагу на дещо інший погляд, якого дотримується Г. Люблінська. Вчена вважає, що воля розвивається в процесі становлення особистості. Цей процес, на думку психолога, не може відбуватися відокремлено від інтересів, які формуються в дитини, ставлень, які визначаються до інших дітей, дорослих, однолітків і власне – до самої себе. Дослідниця наголошує, що у розвитку волі велику роль відіграє життєвий досвід особистості, тобто практика її поведінки і спілкування з різними людьми тощо [27].

Отже, вивчення психолого-педагогічних джерел свідчить, що проблема виховання наполегливості у школярів досить детально досліджувалася у попередні роки. Також аналіз наукової літератури уможливило висновок, що проблемі виховання наполегливості приділяється недостатня увага за сучасних умов. Розгляд теоретичних основ виховання наполегливості дав змогу визначити основні поняття (зокрема, „виховання”, „наполегливість”, “воля”), які пов’язані з цією проблемою, та розкрити їхню сутність і зміст. У проаналізованих джерелах стверджується, що виховання наполегливості в учнів молодших класів є важливим напрямом виховної діяльності, який сприяє розвитку таких необхідних моральних якостей, як воля, наполегливість, дисциплінованість, винахідливість, творчість. На основі теоретичного аналізу і трактування цих провідних дефініцій дослідження нами визначено сутність поняття „виховання наполегливості у школярів 6–7 років” як цілеспрямований педагогічний процес забезпечення за допомогою позакласних занять.

1.2. Урахування вікових особливостей школярів 6–7 років як чинника виховання їх наполегливості

Проблема вивчення вікових особливостей підростаючого покоління завжди викликала науковий інтерес у дослідників. Зокрема, аналіз літератури свідчить, що дитячу психіку почали активно досліджувати у другій половині XVIII століття. Ю. Приходько зазначає, що першовідкривачем особливостей дитячої психіки прийнято вважати видатного філософа-просвітителя, педагога Ж.-Ж. Руссо, який свої педагогічні погляди виклав у романі-трактаті „Еміль, або Про виховання”. Французький письменник зумів пробудити небувалу суспільну увагу до проблем дитинства, бо був переконаний, що діти мають виховуватися природньо й „бути дітьми, перш ніж вони стануть дорослими”. Тобто, наголошувалося на важливості урахування їхніх вікових особливостей. Ж.Ж.Руссо відмічав, що дитина – це не маленький дорослий і старші не завжди можуть зрозуміти особливості дитячого розуму, бажань та почуттів, тому потрібно надати можливість самій природі сприяти розвитку дитини.

Внутрішньою мотивацією педагогічного процесу, на думку педагога, стає потяг дитини до самовдосконалення, її готовність до суспільного життя і громадських обов'язків [46].

Вивчення психолого-педагогічної літератури засвідчує, що одним із перших на теренах нашої країни почав досліджувати проблеми вікових особливостей дітей та дитячої психології як науки К. Ушинський. Він розвинув прогресивні думки своїх попередників щодо провідної ролі навчання і виховання у розвитку дитини як особистості та закономірностей розвитку емоційно-вольової сфери в молодшому шкільному віці під впливом навчальної діяльності. Вчений у своїх працях неодноразово зауважував, що педагогіка може досягти успіху у вихованні дітей, лише спираючись на сукупність антропологічних наук, до яких зараховував фізіологію, анатомію, філософію та інші; при цьому провідну роль відводив психології, в основу якої покладав всебічне вивчення особистості. Також він стверджував, що розвиток дитини залежить від її активної праці та пізнавальної діяльності. Зокрема, К. Ушинський наголошував, що навчання й виховання може бути ефективним лише за умови врахування вікових та психологічних особливостей дітей, оскільки педагог, знаючи ці особливості, здатен ефективно керувати освітнім процесом. У своїх працях педагог звертав увагу й на те, що рухлива гра є дієвим засобом у вихованні особистості, хоча власної теорії щодо гри не створив [57].

Шляхом аналізу наукових джерел встановлено, що до вивчення вікових особливостей дітей раннього віку вперше звернувся український учений І. Сікорський, який наголошував на необхідності всебічного осягнення дитиною її природи, з метою впливу на гармонійний і цілеспрямований її розвиток. Психолог виділяв три аспекти окресленого питання, а саме: 1) гармонійне узгодження різних сторін психічної діяльності (волі, розуму, почуття); 2) гармонійний розвиток духу і тіла; 3) гармонійне поєднання різних сторін виховного впливу (морального, розумового, естетичного) тощо. Досліджуючи специфіку раннього віку, І. Сікорський звертав особливу увагу на фізичний і психічний розвиток власних дітей і зіставляв отримані дані з даними зарубіжних дослідників. При цьому вчений охопив дослідженнями усі грані психічного

розвитку дітей, зокрема формування вольової сфери, розвиненість інтелекту, емоційне життя. Дослідник зазначав, що у розвитку інтелектуальної сфери важливу роль відіграє моторика, що особливо помітно під час ігрової діяльності. Оскільки рухлива гра, на його думку, несе в собі інтелектуальний елемент та глибокий зміст і є не просто забавою для дитина, а школою мислення. Він був переконаний також у тому, що почуття слугують провідником і збудником психічного розвитку [51].

Як зазначає Д. Ельконін, молодший шкільний вік характерний тим, що «зі вступом до школи дитина починає здійснювати суспільно значущу та суспільно оцінювальну діяльність, і це ставить її у цілком нову позицію щодо всіх, хто її оточує. Через виконання нової діяльності, через нову позицію визначаються всі інші відносини дитини з дорослими і однолітками, у сім'ї та поза школою, ставлення до себе і самооцінка» [67, с. 226]. З приводу цього Д. Ельконін писав, що навчальна діяльність за своїм змістом є суспільно значущою: у ній відбувається засвоєння всіх надбань культури і науки, здобутих людством; вона виконується відповідно до суспільно вироблених норм і є провідною у період формування молодших школярів як особистостей [67].

У навчальному посібнику „Вікова психологія” М. Савчин і Л. Василенко зазначають, що молодшими школярами є діти віком від 6–7 до 10–11 років, які навчаються в 1–4 класах сучасної школи. Психологи переконують, що цей віковий період завершує етап дитинства. «Опановуючи новий для себе вид діяльності – навчання, молодші школярі ще багато часу й енергії віддають рухливим іграм, які відіграють важливу роль у формуванні фізичних здібностей дітей. У цих видах діяльності розгортаються їх стосунки з ровесниками і дорослими, особистісне психічне життя і психічний розвиток, формуються психічні новоутворення, завдяки чому діти виходять на новий рівень пізнання світу і самопізнання, відкривають нові власні можливості і перспективи» [49, с. 165]. Психологи зауважують, що головною особистісною характеристикою дітей початкових класів є прийняття й усвідомлення своєї внутрішньої позиції, що дає підстави вважати молодший шкільний вік зрілим дитинством. Учені наголошують, що нижня межа цього вікового періоду – 6–7 років – пов'язана з

переходом до навчання як систематичної та цілеспрямованої діяльності. В перші місяці навчання у школі першокласникам притаманні ознаки, які поєднуються з ознаками дошкільнят. Часто це поєднання, на думку психологів, є досить суперечливим, що проявляється у невідповідності можливостей дитини вимогам життя, особливо вимогам школи та батьків [49].

Також М. Савчин і Л. Василенко стверджують, що молодший шкільний вік має «симптом втрати безпосередності, який свідчить, що між бажанням щось зробити і самою діяльністю виникає момент з'ясування, що дасть дитині конкретна діяльність» [49]. Цей симптом виявляється як внутрішня орієнтація в тому, який сенс може мати для школяра виконання діяльності: «задоволення чи незадоволення своїм місцем у стосунках із дорослим, іншими дітьми. Так уперше виникає емоційно-сміслова орієнтувальна основа вчинку» [49, с. 165]. М. Савчин і Л. Василенко характерним для цього віку вирізняють усвідомлення дитиною, що вона виконує суспільно важливу діяльність, і значущість цієї діяльності оцінюють люди, які її оточують. У молодших школярів утворюється нова позиція стосовно дорослих та однолітків, змінюється самооцінка, перебудовуються взаємини у сім'ї [49]. Психологи звертають увагу на велике значення ігрової діяльності в цей віковий період. Саме у грі, на думку вчених, відбувається перехід від мотивів до спонукань. М. Савчин і Л. Василенко наголошують, що «жодній діяльності не властиве таке емоційно захоплене входження дитини в життя дорослих, як гри, в якій вона добровільно підкоряється різним вимогам» [49, с. 179].

Цінними для нашого дослідження є висновки М. Попова, який у своїй монографії визначив характерні вікові особливості спілкування молодших школярів з учнями старшого віку, акцентував увагу на прагненні дітей наслідувати дорослих, бути гарними, на їхній емоційності тощо. М. Попов констатує, що молодші школярі, особливо першокласники, часто емоційно відгукуються на ставлення до них старших учнів і ця емоційність не залишається непоміченою третьокласниками. Також дослідник зазначає, що молодші учні, даючи характеристику старшому партнеру по спілкуванню, найчастіше говорять

про його інтелект, кмітливість, допитливість, знання, розум і практично не згадують про ці властивості особистості, характеризуючи своїх ровесників [40].

Аналіз наукової літератури демонструє, що в молодшому шкільному віці яскраво виражений пізнавальний інтерес, який ґрунтується на інтуїтивному прийнятті цінностей знання. Також інтереси учнів 1–2 класів вирізняються своєю динамічністю, оскільки можуть бути нестійкими, недовговічними, ситуативними, поверхневими тощо. Молодший шкільний вік, зазначає З. Міщенко, є одним із найважливіших новоутворень, в якому здійснюється перехід від безпосередньої поведінки до опосередкованої, тобто до поведінки усвідомленої і безпідставної. Учений наголошує, що дитина вчиться активно керувати собою, будувати свою діяльність відповідно до поставленої мети, свідомо визначених намірів і прагнень. Це свідчить про виникнення нового рівня організації стосовно мотивів і потреб молодших школярів, що є важливим показником розвитку особистості [32].

У науковій роботі „Психологія волі” Є. Ільїн, досліджуючи молодший шкільний вік, стверджує, що вольова мобілізація учнів початкових класів у навчальній діяльності залежить від зв'язку висунутих завдань з потребами школярів; постановки мети самими учнями; раціонально підбраного щодо віку завдання; точних і зрозумілих інструкцій учителя про способи правильного виконання завдання; наочного демонстрування школярам напряму руху до окресленої мети тощо. Також дослідник звертає увагу на вольові дії учнів 1–2 класів, які виконують усі доручення і вказівки вчителів та дорослих, а вже у третьому класі школярі здатні виробляти вольові акти відповідно до власних мотивів і самі створюють для цього умови [17].

Вивчення психолого-педагогічної літератури дає змогу констатувати, що молодший шкільний вік є одним із сприятливих періодів розвитку наполегливості. Як зазначає І. Бех, «головною особливістю розвитку особистості в молодшому шкільному віці є зміна її соціальної позиції: дитина починає систематичне учіння, стає членом шкільного і класного колективів. Змінюються відносини з дорослими, провідним авторитетом серед них стає вчитель. Тому, вважає учений, завдання дорослих на цьому етапі полягає в тому, щоб

сформувати у дитини молодшого шкільного віку позицію учня, підвести її до розуміння нових обов'язків» [5, с. 100–101].

У науковій праці „Особистість у просторі духовного розвитку” І. Бех доводить, що суперечністю формування особистості дитини в молодшому шкільному віці є зростання її здатності керувати власною поведінкою водночас із достатньо беззастережним прагненням наслідувати моральні зразки, які дають дорослі. Особистий приклад дорослих, з якими дитина постійно спілкується, надзвичайно важливий [4, с. 96].

Для наукового пошуку вагомою є позиція А. Маркової, що в учнів 1–2 класів розвиваються мотиви, які стимулюють виникнення самолюбства, прагнення до самоствердження, змінюється здатність до довільної регуляції поведінки. Науковець аргументовано доводить, що для свідомості дитини найбільш значущими стають такі широкі соціальні мотиви, як самовдосконалення (бути культурним, розвиненим), самовизначення (після школи продовжувати вчитися, працювати), обов'язок і відповідальність (діти прагнуть виконувати всі вимоги вчителя). Ці мотиви, зазначає А. Маркова, є результатом соціальних впливів. Тому дитина починає керуватися свідомими цілями, соціально виробленими нормами, правилами і способами поведінки [30].

Як стверджує С. Рубінштейн, мотиваційного значення набуває кожне явище, оскільки віддзеркалення цього явища завжди визначає не лише його властивості, а і його значення для людини. Тому, на думку вченого, мотивація міститься не лише в почуттях, а й у кожній ланці процесу віддзеркалення, адже вона завжди утримує в собі спонукальний компонент [45]. Також відомий психолог, розкриваючи аспекти вольових якостей, вважає, що потрібно розвивати у дітей ініціативність, самостійність, незалежність і рішучість, яка на етапі завершення вольового акту змінюється наполегливістю. При цьому вчений зауважує, що внутрішні перепони школярам допомагають подолати самоконтроль і витримка [45].

У своїй „Настільній книзі практичного психолога в освіті” Є. Рогов акцентує на важливості зв'язку освітньої діяльності школяра з його рівнем самооцінки. Самооцінка, на думку науковця, лежить в основі найбільш

адекватного мотиву навчальної діяльності – мотиву досягнення. Із самооцінкою тісно пов'язане й інше новоутворення в особистості молодшого школяра – рівень домагань. У дитини з'являється стійка потреба у певній позитивній оцінці, яка формується переважно під впливом оцінок учителя й батьків. Особливого значення діти надають своїм інтелектуальним можливостям і тому, як вони оцінюються іншими. Є. Рогов наголошує, що для дітей важлива позитивна оцінка, яка має бути загально визнаною. Самооцінка і пов'язаний з нею рівень домагань, будучи особистісними параметрами розумової діяльності, дають змогу судити про перебіг розвитку особистості молодшого школяра під впливом навчальної діяльності [44].

Застосовуючи дані спостережень за дітьми в процесі дослідження, О. Ключникова розробила параметри наполегливості та їх характеристики. Результати експерименту засвідчили, що до шостого року життя дитина в змозі утримувати увагу і працювати самостійно без відволікання на інші заходи. Учена вважає ймовірними такі причини великої кількості відволікань дітей під час діяльності, а саме: недостатність досвіду подолання перешкод, що зумовлює відмову від продовження роботи; психічне перенасичення й фізичне стомлення, викликані важкістю завдань. О. Ключникова констатує, що частота відволікань залежала здебільшого від ступеня зацікавленості змістом діяльності [19].

Інтерес для нашого дослідження становить наукова праця „Продуктивне мислення як основа навчання” З. Калмикової, яка вирізняє деякі вікові особливості, що притаманні увазі школярів 6–7 років. Основна з них – це слабкість довільної уваги. Вчена стверджує, що можливості вольового регулювання уваги, управління нею на початку молодшого шкільного віку дещо не розкриті.. Якщо у старшокласників довільна увага підтримується й за наявності далекої мотивації, то в учнів початкових класів зазвичай проявляється зосередження уваги на запропонованій діяльності лише за наявності близької мотивації. Тобто, перспективи отримати гарну оцінку, заслужити похвалу від учителя, старшої людини, найкраще упоратися із завданням тощо [18].

У наукових працях О. Щербініної визначено, що специфіка розвитку внутрішньої позиції та спрямованості особистості молодшого школяра полягає у

підвищеній чутливості до впливу дорослих, що, з одного боку, забезпечує високе сприйняття, засвоєння знань і досвіду попередніх поколінь, а з іншого – підвищує ризик відхилень у поведінці. Такі відхилення проявляються в несприятливих ситуаціях, які можуть виникнути під час спільної діяльності [65].

Аналіз внутрішньої позиції молодших школярів з різною особистісною спрямованістю дав ученій змогу визначити такі її особливості, а саме: інваріантні (загальні, незалежні від спрямованості та статі), що віддзеркалюють її світоглядний і оцінювальний-емоційний компоненти, та варіантні (залежні від спрямованості та статі), що віддзеркалюють її когнітивний, оцінювальний-емоційний і мотиваційно-поведінковий компоненти. За даними науковця, основними напрямками психологічного супроводу процесу розвитку внутрішньої позиції та спрямованості молодших школярів є: профілактика втрати й відновлення втрачених зв'язків зі школою; профілактика та корекція відхилень у моральному розвитку й поведінці; формування комунікативних навичок, адекватного сприйняття й реагування; формування позитивної картини світу на тлі позитивної Я-концепції; прилучення до суспільно корисної праці тощо.

О. Щербініна наголошує, що реалізація названих напрямів має забезпечуватися за допомогою системної і комплексної роботи з молодшими школярами, батьками та вчителями [65].

Досліджуючи вікові особливості учнів 1–2 класів, В. Плахтій визначила, що цей період життя є сенситивним для формування основ моральної свідомості. Моральні знання, зазначає дослідниця, у більшості молодших школярів перебувають на рівні уявлень про моральні явища. В. Плахтій відмічає, що емоції наявні в усіх процесах формування моральної свідомості, а моральні судження учнів 1–2 класів загалом нестійкі, ситуативні й обумовлюються почуттями нижчого порядку тощо [38].

Водночас науковець стверджує, що «формування моральної свідомості учнів початкової школи є сукупністю подій, станів, змін, що супроводжують безпосередній та опосередкований рух шляхами ціннісних орієнтацій учнів від егоцентричних до високоморальних почуттів; від первинних уявлень про добро і зло до моральних переконань; від учинків, обумовлених примусом чи страхом, до високоморальної поведінки тощо» [38].

Завдання вчителів, на думку Г. Люблінської, полягає в тому, щоб доручати серйозні й потрібні людям справи дітям, при цьому уважно визначати можливості кожної дитини і надавати їм тільки ту допомогу, якої вони насправді потребують для досягнення поставленої мети. Дослідниця, вивчаючи психологію молодших школярів, зазначає, що активність, яку правильно використовують, розвиває їхні вольові якості [27, с. 293–294]. Також Г. Люблінська зазначає, що розвиток волі в молодшому шкільному віці немислимий без збагачення пам'яті дитини, без розвитку її уяви і мислення, без виховання у неї вищих моральних почуттів. Саме тому, вважає психолог, у вольових діях найповніше проявляються всі якості особистості [27].

Отже, під час виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі позакласної діяльності значна увага має приділятися вибору організаційних форм і методів роботи, урахуванню психологічних і анатомо-фізіологічних особливостей дітей. Молодший шкільний вік, на думку педагога, є одним із найсприятливіших періодів розвитку рухових можливостей та відповідальним етапом формування людини як особистості. Зазвичай, діти цього віку відверті, щирі, відмічає В. Арєф'єв, найбільше значення для них має авторитет учителя тощо [1].

Беручи до уваги вище зазначені анатомо-фізіологічні особливості учнів початкових класів, В. Арєф'єв стверджує, що в процесі фізкультурно-масової роботи слід дотримуватися таких методичних рекомендацій: «враховувати особливості розвитку опорно-рухового апарату, уникати великих навантажень на хребет, спрямованого напруження м'язів тулуба, сильних поштовхів і струсів тіла, перенапруження суглобів, зв'язкового апарату та м'язів під час тривалих м'язових напружень; необхідно пам'ятати про шкідливість для серця надто завищених навантажень; на початкових фазах навчання доцільно більше часу відводити на повільне виконання рухових дій; однією з головних методичних особливостей є використання великої кількості різноманітних рухових дій та їх часта зміна. При цьому кожна вказівка супроводжується діями та конкретним поясненням учителя, що саме вона значить; найбільша стійкість уваги у дітей спостерігається під час використання ігрового методу; дітей цього віку слід

залучати до активної діяльності як помічників» [1, с. 172–175]. Учений наголошує, що важливою в проведенні позакласних заходів є роль учителів, тренерів, які виступають не тільки організаторами, але й безпосередніми учасниками фізкультурно-масової діяльності [1].

Цінними для нашого дослідження є погляди Л. Волкова, який вважає, що організація занять з фізичної підготовки молодших школярів вимагає детальної розробки плану тренувальної дії. Дослідник наголошує, що його зміст має містити такий важливий компонент, як величина тренувального навантаження [31, с. 57]. На думку педагога, не менш важливим компонентом тренувальної дії є відпочинок між виконанням фізичних вправ. Важливо здійснювати чергування тренувального навантаження й відпочинку є однією з головних умов проведення позакласних занять для молодших школярів. Учений також стверджує, що «тренувальні заняття можуть бути спрямовані на загальну фізичну підготовку, яка здійснюється комплексно, і на спеціальну, коли всі засоби й методи мають вибіркового характеру. Цього разу, відмічає науковець, слід дотримуватися послідовності й періодичності у вихованні фізичних здібностей як протягом одного тренувального заняття, так і впродовж усього багаторічного навчального процесу» [31].

Поділяє думки Л. Волкова й О. Остапенко, який доводить, що важливим методичним фактором системи фізичної підготовки молодших школярів є нормування педагогічних дій під час виховання конкретної фізичної здібності, а також перерва на відпочинок при виконанні фізичних вправ. Відомо, що фізичні навантаження, як за обсягом, так і за інтенсивністю, по-різному діють на організм людини, що залежить від віку та індивідуального розвитку. Тому, наголошує О. Остапенко, системоутворювальним чинником у фізичній підготовці учнів початкових класів є принцип чергування навантаження та відпочинку, від змісту якого й залежить ефект педагогічного впливу [31, с. 36].

Специфіку молодшого шкільного віку також досліджували українські педагоги й психологи Л. Долинська, М. Зубалій, О. Скрипченко та інші. На думку вчених, початок навчання у школі практично збігається з періодом фізіологічної кризи: в організмі дітей молодшого шкільного віку відбуваються

ендокринні та інші фізіологічні зрушення, а саме: бурхливий ріст тіла, збільшення внутрішніх органів, підвищення втомленості, нервово-психічна ранимість тощо. Але в цьому віці простежується також більш успішна, порівняно з дошкільним віком, здатність до адаптації. Кістково-сполучний апарат учнів молодших класів визначається гнучкістю, оскільки в їхніх кістках ще багато хрящової тканини. На це треба звертати увагу, оскільки існує ймовірність викривлення хребта, що негативно впливає на кровообіг, дихання й тим самим ослаблює організм [7].

Колектив авторів навчального посібника „Вікова та педагогічна психологія”, визначаючи загальні психологічні особливості молодших школярів, доводить, що дитина у цьому віці спрямована на інтелектуальні заняття, спортивну діяльність тощо. У структурі особистості учня початкових класів з'являється еґо (Я) і супереґо (над Я). Як вважають учені, у цьому віці формуються такі психологічні новоутворення, як оволодіння елементарними культурними навичками. Провідною діяльністю дитини стає учіння, зростає її здатність до логічного мислення й самодисципліни, спілкування і взаємодії з ровесниками відповідно до встановлених правил [7, с. 120].

На думку Л. Кузнецової, початкові класи – це старт насамперед до трудового й фізичного розвитку особистості. Здатність до наполегливої праці, якщо вона не закладена в молодшому шкільному віці, пізніше навряд чи розвинеться повною мірою. Чим старшою ставатиме дитина, тим більше буде потрібно від неї вольових зусиль та наполегливості у навчанні та й у всіх інших видах діяльності. Ось чому, зазначає вчена, навантаження має відповідати індивідуальним можливостям учнів. Також педагог радить: якщо діти дуже легко справляються з навчальною програмою, то їм потрібно давати роботу, яка вимагатиме від них фізичних зусиль і труднощів. Оскільки воля як потреба у подоланні перешкод може розвинути лише за умови, що у дитини є такі перешкоди. Якщо ж перед молодшими школярами висуваються тільки легкі завдання, їхня воля не тренується. На думку Л. Кузнецової, обдарованим учням початкових класів варто давати завдання підвищеної складності, при цьому не дозволяючи працювати на півсили. Також учена застерігає від небезпеки

перевантаження дітей: надмірні нервово-психічні та фізичні затрати неприпустимі у молодшому шкільному віці; перевтома небезпечна для здоров'я дитини і всього перебігу її розвитку [25].

Ми підтримуємо думку З. Діхтяренко, що для ефективного виховання наполегливості в молодшому шкільному віці слід зважати на такі дидактичні умови: «конкретизація перед учнями мети та перспектив діяльності на кожному етапі роботи; використання різноманітних засобів, форм і методів проведення занять; дотримання принципу доступності на кожному етапі роботи; створення ефекту суперництва; усвідомлення кожним учнем свого обов'язку й відповідальності за школу, клас, команду тощо; створення позитивного емоційного фону молодших школярів як за результатами своєї діяльності, команди, так і доброзичливим словом учителя, однолітків; демонстрація дітям взірця як орієнтира на рівень засвоєння визначеного завдання; постійне використання завдань, які виконуються дітьми» [11, с. 164–165]. Також науковець зазначає, що ефективним засобом виховання наполегливості у молодшому шкільному віці є рухливі ігри, які зумовлюють розвиток фізичних якостей, а саме: „Витривалі бігуни”, „Ведмеді на полюванні”, „Хто швидше, або естафета”, „Молодці-стрибунці” та рухливі ігри „Удар на точність” [10].

Досліджуючи психологічні особливості молодших школярів, К. Чорна наголошує, що у цей віковий період відсутній власний моральний досвід, тому діти вірять в істинність того, що їм говорять старші люди, насамперед у необхідність моральних норм. Учена також наводить приклад, коли діти, навіть знаючи, як треба поводитись, нехтують усіма правилами. Така їхня особливість пояснюється тим фактом, що дорослі обмежуються словесними формами виховання, недостатньо вправляють і поправляють дітей, вимагаючи від них правильної поведінки, вчинків тощо [64].

Слушно у своїх працях зазначає Л. Хоружа, що для молодшого шкільного віку характерні такі ознаки, як зміна соціальної ролі й складність адаптації до неї; активне формування самооцінки як компоненту самосвідомості; виникнення основних психологічних новоутворень; підвищення вразливості та виникнення тривожності; залежність від учителя, дорослих. Також дослідниця вважає цей вік

сприятливим до формування моральних норм життя шляхом наслідування поведінкових моделей дорослих, особливо авторитетних учителів [61]. Своєю чергою, О. Савченко стверджує, що молодший шкільний вік – надзвичайно значущий період у житті людини, оскільки в цьому віці яскраво виявляються риси дошкільного дитинства й типові особливості школяра. Цей етап життя дитини, наголошує дослідниця, багатий прихованими можливостями розвитку, які важливо своєчасно помічати й підтримувати тому, що в цьому віці закладаються і розвиваються основи багатьох психічних якостей [48].

Дослідженню різних аспектів виховання наполегливості в молодших школярів приділяли увагу й психологи. Зокрема, С. Поліщук зазначає, що наполегливість посідає особливе місце у становленні волі. Вчена доводить, що спільним як для хлопчиків, так і дівчаток-першокласників є активність, дисциплінованість, відповідальність, рішучість, сміливість, що свідчить про схожість зовнішніх проявів наполегливості. У другому класі схожість у проявах наполегливості зменшується, оскільки спільними залишаються тільки дві якості: дисциплінованість та самостійність. У хлопчиків позиція наполегливості стає впливовішою, суттєва відмінність спостерігається у зв'язках з якостями гальмівного спрямування, а для дівчаток характерні ситуативні та епізодичні впливи цих якостей на наполегливість. Другий клас – це період інтенсивного розвитку наполегливості, особливо у хлопчиків, та зростання ролі наполегливості у дівчаток [39]. У своєму дослідженні С. Поліщук наголошує, що віком найбільшої схожості зовнішніх проявів наполегливості незалежно від статі є вік першокласника, оскільки у першому класі спостерігається відносно спокійний процес розвитку цієї якості в комплексі з іншими якостями [39].

На думку О. Мамонової, проблема регуляції людиною своєї поведінки й діяльності стала останніми десятиліттями однією зі стрижневих у психологічній науці. Також учена відмічає, що молодший шкільний вік є сенситивним для розвитку практично всіх психологічних утворень, значущих для позитивного й гармонійного розвитку в подальші вікові періоди. У початковій школі учні опановують знання, способи дій, вчинків, вчать проникати в сутність і зміст явищ, у них з'являється потреба думати, аналізувати, долати перешкоди в

інтелектуальній активності. Школярі цього віку, опановуючи прийоми навчальної діяльності, прагнуть до самозміни й самовдосконалення, тобто вчаться цілеспрямовано й наполегливо працювати над собою. Психолог зазначає, що в процесі самозмінювання велику роль відіграють навички самоконтролю, самоорганізації і саморегуляції. Саме в цей віковий період, вважає О. Мамонова, розкривається багато індивідуальних особливостей учнів у різних сферах відносин, а саме: ставлення до себе у вигляді диференційованої самооцінки; до дорослих на основі засвоєння соціальних норм і морального розвитку; до однолітків у зв'язку з установами міцних дружніх стосунків. Важливо не втратити резервів цього віку і знайти таке утворення у структурі особистості молодшого школяра, яке б охопило зазначені вище сфери відносин, тобто відповідало б віковим можливостям учнів початкової школи. Таким утворенням може виступити особистісна саморегуляція, оскільки вона позитивно впливає на індивідуальний навчально-пізнавальний процес молодших школярів. Такі складні системні утворення особистості, як рефлексія, саморегуляція, довільність тільки починають формуватися, тому їх розвиток важливий саме в початковій школі. О. Мамонова поділяє думку Л. Божович і наголошує, що виховні цілі протягом перших років навчання мають бути спрямовані на те, щоб дитина свідомо керувала своєю поведінкою, у процесі якої в неї формуються необхідні особистісні якості [29].

Цінними для нашого дослідження є висновки Н. Біляєвої, яка розкрила у своїй монографії деякі аспекти молодшого шкільного віку. Дослідниця наводить основні психолого-педагогічні умови формування позитивного ставлення до навчання молодших школярів, а саме: врахування вчителем закономірностей психічного та особистісного розвитку дитини молодшого шкільного віку; впровадження у навчальний процес принципів і технологій особистісно-орієнтованого підходу: орієнтованість на особистість школяра, індивідуальний підхід, співпраця та партнерство, забезпечення всебічного розвитку школяра, проблемність у навчанні, технології особистісно-орієнтованої педагогічної ситуації, робота над навчальним процесом; дотримання вчителями й батьками молодших школярів відповідних психолого-педагогічних рекомендацій,

спрямованих на розвиток у дітей мотивацій успіху. Програма розвитку в молодших школярів позитивного ставлення до навчання, зазначає Н. Біляєва, ґрунтується на принципах особистісно-орієнтованої освіти й передбачає застосування активних методів впливу на значущі чинники й психологічні механізми такого ставлення [6].

Вивчення й аналіз наукових праць В. Івашковського, О. Остапенка, М. Тимчика свідчить, що «у формуванні рис особистості молодшого школяра значну роль відіграє досвід колективного життя, у процесі якого він здобуває перший досвід соціальної поведінки. Це сприятливий час для формування вмінь і навичок у сфері соціального здоров'я. У взаєминах із товаришами діти навчаються культури спілкування, вміння поважати інших людей, ураховувати їхні бажання та інтереси. Найважливішими соціальними формами в житті учнів початкових класів є спілкування і діяльність. Також науковці зазначають, що молодшим школярам притаманне підвищене сприйняття, інтерес та допитливість. Ставлення до дійсності в них має практичний характер, тому вони охоче оволодівають уміннями й навичками, які, на їхню думку, принесуть їм користь у недалекому майбутньому (зроблять їх більш сильними, спритними, рухливими). Окрім того, дітям цього віку подобається наслідувати, через що формування вмінь і навичок відбувається успішніше, ніж в інші вікові періоди. У цей час зростає роль особистого прикладу дорослих. Велике значення в житті дитини молодшого шкільного віку має педагог. Дослідники наголошують, що різні форми поводження дорослих зі школярами й характер тих оцінок, які вони їм дають, суттєво впливають на розвиток тих чи інших самооцінок дітей і критеріїв оцінювання ними інших людей» [31].

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що активно досліджувати вікові й психологічні особливості дітей різного віку почали з другої половини XVIII століття. Вивчення наукових праць дає можливість стверджувати, що у вихованні наполегливості в учнів 6–7 років під час у процесі позакласної діяльності обов'язково слід зважати на їхні психологічні, анатомо-фізіологічні й індивідуальні вікові особливості. Також у процесі занять фізичною культурою, спортивно-масовою роботою, позакласною роботою учителям

початкових класів, керівникам чи тренерам спортивних секцій та гуртків необхідно дотримуватися таких вимог: урахувати особливості розвитку опорно-рухового апарату; пояснення навчального матеріалу має бути наочним, стислим і доступним, оскільки діти цього віку непосидючі, заняття повинні викликати в молодших школярів інтерес та бажання займатися позакласною діяльністю; уроки з фізичної культури, тренування, гурткову роботу слід проводити так, щоб навантаження чергувалися з достатніми паузами відпочинку (стежити за ЧСС), здійснювати диференційований підхід; урахувати закономірності психічного та особистісного розвитку дитини молодшого шкільного віку, адже в цьому віці з'являється потреба думати, аналізувати, долати внутрішні перешкоди в процесі інтелектуальної активності; у дітей цього вікового періоду відсутній власний моральний досвід, тому вони вірять в істинність того, що їм говорять учителі початкових класів, керівники та тренери спортивних секцій і гуртків; діти в цьому віці спрямовані на спортивно-ігрову діяльність тощо.

1.3. Ознаки прояву наполегливості дітей молодшого шкільного віку у процесі позакласної діяльності

Однією з задач нашого дослідження є виявлення особливостей виховання наполегливості в дітей молодшого шкільного віку. Аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень засвідчує, що розвиток цих вольових якостей змінюється з віком у ході провідної діяльності під впливом спілкування з дорослими та однолітками. З огляду на це доцільно конкретизувати уявлення щодо особливостей прояву наполегливості дітьми молодшого шкільного віку.

Важливо уточнити умови, за яких уможливаються оптимальні для цього віку прояви наполегливості. На сьогодні існують поодинокі праці, в яких розглядалася наполегливість у підлітковому, юнацькому та зрілому віці. Формування цього феномену в молодших школярів залишається недостатньо вивченим. Дефіцит психолого-педагогічних досліджень з проблеми генези наполегливості викликав потребу здійснення узагальнення з урахуванням специфіки індивідуально-вікових властивостей особистості в означений період

дитинства. Зауважимо, що вивчення психолого-педагогічної літератури з проблеми індивідуально-вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку дає підстави стверджувати про тісний взаємозв'язок наполегливості молодшого школяра з становленням його Я-концепції, самооцінкою, почуттям впевненості в собі, формуванням мотиву досягнення. А тому є потреба розглянути особливості прояву цих особистісних якостей у молодшому шкільному віці.

Молодший шкільний вік знаменує собою нову віху в розвитку дитини, яка охоплює у хронологічному аспекті проміжок від 6 – 7 до 10 – 11 років. Виділення й усвідомлення власного «Я» в системі взаємин є найважливішими передумовами становлення самооцінності дитини, сприяють розвитку почуття автономності, впевненості в собі, самовдосконалення, досягнення успіху [62, с. 78]. А.Зак, Л.Цибух та інші зазначають, що «втрата егоцентричності дозволяє дитині дивитись на оточуючий світ не лише з власної, але й інших точок зору. Дитина семи-десяти років відкриває для себе «сам факт своїх переживань». У молодшому шкільному віці відбувається не тільки усвідомлення власних емоційних станів у конкретній ситуації, а й їх узагальнення. Це означає, що внаслідок неодноразового успіху, в дитини виникає позитивна оцінка власних можливостей і навпаки. Віднині дитина усвідомлює себе суб'єктом власних переживань, дій, вчинків» [62].

На думку Р. Стьоркіної, перехідний вік від дошкільника до молодшого школяра знаменується тим, що знання про себе стають точнішими, диференційованими, обґрунтованими. Це пов'язано з тим, що в дошкільному віці сформувався базис афективного самоствавлення, а в перехідному започатковується процес вироблення узагальнених змістовних оцінних уявлень, пов'язаних із дозріванням когнітивної складової рефлексивного усвідомлення себе. Дитина стає здатною до елементарного самопізнання особливостей свого «Я». Близько семи років вона починає здійснювати самооцінку себе з точки зору особистого авторитету серед однолітків, порівнюючи свої та інших досягнення. Тези вказаного автора як вихідні використано в нашому дослідженні.

У дослідженнях О. Савонько та І. Чеснокова зазначають, що абсолютна більшість молодших школярів має багатопланову, більш адекватну в порівнянні

з дошкільниками, самооцінку, про що свідчить відсутність однотипних висловлювань – «Я поганий», «Я хороший», тобто наявність коротких розповідей про власні індивідуальні якості. Науковці доводять, що адекватна самооцінка молодшого школяра характерна для успішних у навчанні дітей з добре розвиненими пізнавальними інтересами, які уміють визнавати свої труднощі, недоліки, охоче приймають допомогу дорослих, товаришів, вирізняються усталеною поведінкою, меншою мірою залежать від випадковостей [63].

Більшість дослідників (А. Алексєєва, В. Гарбузов, Ф. Іващенко, Т. Місюріна та ін.) одностайні, вважаючи занижену самооцінку найменш сприятливою для розвитку особистості. Згідно наукових даних Л. Божович, М. Дідори, Н. Непомнящої та ін., виявлено, що з підвищенням критичності самооцінки зростає самостійність школяра. Такими дослідниками, як Р. Бернс, У. Глассер, М. Неймарк, О. Савонько та ін. був встановлений зв'язок між успішністю та формуванням самооцінки учнів. З одного боку, для більшості дітей зазначеного віку важливим чинником формування самооцінки є їхня шкільна успішність. З іншого, сама самооцінка є необхідною умовою високої успішності. Якщо дитина не встигає, в неї формується почуття невпевненості, власної неповноцінності [3]. Тоді при спілкуванні і порівнянні себе з іншими, молодший школяр отримує можливість точніше оцінити себе, власні резерви, стати впевненішим у собі. Таким чином, основним набуттям цієї стадії є прояв наполегливості школяра в різних сферах життєдіяльності.

На залежність ефективності навчальної діяльності школяра від рівня самооцінки вказує Є. Рогов. З самооцінкою пов'язаний рівень домагань, який розглядається як стійка потреба в певній позитивній оцінці. [44]. Одним з положень, що виступили базовими в нашому дослідженні, є узагальнення про Я-концепцію як сукупність уявлень молодшого школяра про себе. Ми виходили з розуміння, сформульованого Р. Бернсом щодо Я-концепції як: свідчення внутрішньої узгодженості особистості, її душевного комфорту; впливової установки для загальної поведінки школяра; «містка», що дозволяє дитині

інтерпретувати досвід, пояснити оточуючий світ на основі уявлень про себе; джерело очікувань школяра, його впевненості в собі [3].

Особливий акцент у дослідженні Т. Говорун робить на тому, що «хлопчиків молодшого шкільного віку характеризують схильність до лідерства, прагнення та вміння організовувати, керувати, відстоювати свої ідеї. Представники сильної статі приймають самостійні рішення, рідко звертаються за порадою, схильні до переоцінки своєї особистості та потенційних можливостей, недостатньо самокритичні, надмірно самовпевнені. Дівчатка вказаного віку виявляють інтерес до видів діяльності, що передбачають опікування, надання допомоги іншим. Вони відповідальніші, зорієнтовані на підтримку лідера, компроміс, критичніші до власного «Я», виявляють гнучкість в адаптації до соціальних норм» [8]. Отже, можна стверджувати про дещо вищу соціальну зрілість дівчаток порівняно з хлопчиками в молодшому шкільному віці. Подальший розвиток образу-Я дівчинки й хлопчика відбувається в напрямі самоствердження школяра, накопиченні соціального досвіду та освоєнні відповідних ролей та [8].

Молодший шкільний вік характеризується значними змінами в функціонуванні коркових і підкоркових структур мозку. Загалом можна стверджувати, що до моменту навчання у школі мозок дитини є досить структурно зрілим, але протягом шкільних років продовжують дозрівати й формуватися нервові елементи і зв'язки між ними, що обумовлює пластичність головного мозку. Ця властивість визначає той чи інший рівень розвитку окремих структур мозку в залежності від інтенсивності їх використання [23].

Відомо, що дозрівання кори головного мозку дитини має важливе значення не тільки для становлення стриманості у прояві емоцій, що спостерігаються в цьому віці, але і для контрольованості й осмислення поведінки. Кора має велике значення як організатор всієї діяльності нервової системи організму і тому з її формуванням створюються умови для удосконалення функції уваги [9].

Основні новоутворення цього вікового періоду пов'язані з подальшим розвитком і вдосконаленням довільності дій, тобто самоконтролем, виникненням рефлексії та внутрішньої позиції. На думку Є. Аркіна, воля в молодшого школяра

проявляється під час гри та перебуває на більш високому рівні розвитку, ніж у дошкільника[2, с. 165]. Досліджуючи волю учнів початкових класів через ініціативність, наполегливість та інші вольові якості, А. Висоцький експериментально довів, що 53,0 % молодших школярів виявляють ініціативність під час уроків лише для того, щоб стати гарними виконавцями волі інших та заслужити прихильність свої однолітків та дорослих [66, с. 64–65].

Розвиток волі у дитини – це процес утворення умовних рефлексів, а наполегливість – важлива, емоційно-вольова якість особистості, яка виховується через поступове посилення вимог до молодшого школяра з урахуванням його розумових та фізичних сил. Доведено, що покараннями, криком та наказами вчитель не зможе виховати наполегливість. Це лише викликає в молодшого школяра негативне ставлення до своїх обов'язків і послабляє їхню волю. Процес виховання наполегливості та впевненості передбачає поетапне досягнення окремих цілей, які забезпечують реалізацію основної мети. Для розвитку вольової сфери молодшого школяра важливо навчити учнів долати перешкоди. У працях Л. Виготського [66], П. Рудика та ін. висловлюється думка, що виховання вольових якостей вимагає від учнів максимальних зусиль для подолання зовнішніх і внутрішніх труднощів, які виникають при реалізації дій. Більшість учених наполягають на створенні оптимальних труднощів, що змусить дітей виявляти певні вольові зусилля, Занадто легке завдання неефективне для підтримки наполегливості, проте й надмірно важке може викликати почуття розчарування, зневіри у своїх силах, відсутність впевненості. Оптимальні ж труднощі підштовхують учнів до більшої мобілізації можливостей, кидають виклик самолюбству і стимулюють активність школярів, яка направлена на подолання цих труднощів. Одні тільки здібності не поєднані з відповідною спрямованістю, емоційно-вольовими якостями, не можуть привести людину до високих досягнень. Вольову сферу складають вольові дії, які формуються з усвідомлення мети.

Виховання наполегливості та впевненості необхідно починати з раннього дитинства, з часу, коли дитина робить перші кроки і промовляє перші слова, добираючи посильні для кожної вікової категорії завдання.

Найголовніше – дозволити дитині докладати зусилля при виникненні перешкод і енергійно діяти; навчити завершувати розпочату справу. Позитивну роль у вихованні наполегливості та впевненості відіграють значимі цілі й усвідомлення відповідальності за доручену справу, які віддзеркалюють цілеспрямованість дитини та її бажання брати участь у тій чи іншій діяльності, досягати гарних результатів.

Здатність домагатися поставленої мети й уміння завершувати розпочату справу особливо знадобляться дитині на будь-якому віковому етапі її розвитку. Ще одним важливим аспектом, який виховує наполегливість є праця. Без праці й подолання труднощів і перешкод наполегливість взагалі не зможе виникнути і проявитися. Особливо важлива та праця, яка завжди на виду в багатьох людей. За Е. Еріксоном, у віці від 6 до 11 років у дітей розвивається працелюбність, що складається з численних навичок і вмінь, набутих у школі, у позакласній діяльності, вдома чи серед своїх однолітків. Згідно із цією теорією почуття «Я» значно збагачується при реалістичному рості компетентності дітей у різних галузях. Усе більшого значення набуває порівняння себе з однолітками. У цей період особливо великої шкоди завдає негативне оцінювання себе порівняно з іншими. Вчений зазначає [68], що природний розвиток сенсорики, чуття та інтелекту служать базою для усвідомлення себе. Тільки позитивне ставлення до самого себе дозволяє здійснювати ефективний контакт з оточуючим світом. Діти, які відчувають проблеми в сенсорному сприйнятті, не здатні ефективно вступати в контакт із зовнішнім світом для налагоджування своїх стосунків із соціумом.

Колектив контролює, не дозволяє зупинитися на половині дороги. Треба всіляко заохочувати участь дітей у різних творчих конкурсах, ставити дітей у такі умови, де потрібно виявити наполегливість у собі. За недостатнім розвитком в учня почуття обов'язку, виховання наполегливості може не виявлятися в тій мірі, в якій повинно бути. Відомо, що можливий егоїстичний прояв наполегливості в дітей, однак така ситуація не буде радувати ні педагога, ні батьків. Якщо особистість усвідомлює свій обов'язок, міру відповідальності за розвиток і реалізацію свого таланту, то це свідчить про те, що в неї є всі передумови для саморозвитку даних особистісних якостей. Якщо школяр не буде сам прагнути

досягти віддаленої мети, ніякі хитрування, допомога дорослих, побої батьків не допоможуть, а викличуть злість та лють у нього. М. Монтень засуджує будь-яке насильство у вихованні юної душі. На його думку, у суворості й примусі є щось рабське, і те, чого не можна зробити за допомогою розуму й уміння, ніяк не можна домагатися силою [33, с. 271].

У молодшому шкільному віці вже спостерігається досить чітка диференціація почуттів (естетичні, моральні, інтелектуальні й ін.). У цей же період учням характерні такі якості, як вразливість і сугестивність, а також і них починають формуватися вольові якості дитини. За неправильних умов виховання, діти, особливо з холеричним темпераментом, часто стають неслухняними, запальними, легко ображаються. Зауваження дорослих часто діють на них згубно, ще більше збуджують, роблять грубими. У роботі з ними, незважаючи на їхні особливості, слід спокійним, доброзичливим, але вимогливим ставленням формувати стриманість почуттів. Також треба врахувати, що молодші школярі емоційно вразливі. Це може бути інструментом в умілих руках.

У період навчання в початковій школі відбувається подальше становлення та зміцнення характеру молодшого школяра. Найчастіше спостерігається формування таких якостей характеру, які пов'язані з подоланням труднощів у навчальній діяльності та спілкування. При виборі виду діяльності для дитини необхідно поступово переходити від просто цікавої до менш цікавої, але більш вартної діяльності; ступінь труднощів при цьому повинен зростати. Спочатку діяльність пропонують дорослі, а потім дитина сама повинна переходити до вільного вибору. Молодший школяр уже цілком може описувати себе в соціальних термінах: приналежність до визначеної соціальної групи, статі, визначати свої індивідуальні якості, що відрізняють її від інших.

Порівнюючи свою діяльність з діяльністю інших учнів, у дитини поступово виникає потреба у визнанні, яку вчені [33] вважають однією з значущих потреб молодшого шкільного віку. Ця потреба виявляється у прагненні отримати найвищу оцінку своїх досягнень. У зв'язку з цим змінюється й характер діяльності дітей, проявляється їхня творча активність та формується

впевненість у собі [68]. І тут дуже слушною є підтримка батьків, педагога, бо, як зазначає О. Кульчицька, акцентування уваги на незначних труднощах дитини формують почуття невдачі, неуспіху, яке призводить до невпевненості в собі, стримує інтелектуальний та емоційний розвиток. Треба віддавати перевагу орієнтації на почуття успіху в дитини.

Отже, розвиток такої якості, як впевненість лежать в основі формування наполегливості молодшого школяра. Адже, щоб завершити почату справу, довести її до кінця та почувати себе при цьому впевненою у власних силах, у школяра повинні бути розвинена воля, здатність переборювати труднощі. Тобто, в молодшому шкільному віці емоційне виховання тісно пов'язане з вольовим. Є навіть термін – емоційно-вольове виховання. Якщо в 1 – 2-му класах дитині ще недоступна оцінка власної особистості в цілому, то до 3-го класу це стає можливим. Умовно можна виділити кілька рівнів уявлення про себе:

1) Уявлення дитини про себе адекватне та стійке (дитина може назвати узагальнені якості особистості, уміє аналізувати свої вчинки та діяльність; більше орієнтується на знання, ніж на оцінку дорослих; швидко отримує навички самоконтролю);

2) Неадекватне й нестійке ставлення до себе (не може виділити свої істотні якості; не може аналізувати свої вчинки; потрібне керівництво у формуванні навичок самоконтролю);

3) Уявлення дитини про себе містять характеристики, дані іншими (особливо дорослими); немає прагнення заглянути у свій внутрішній світ; нестійкість уявлення про себе; невміння орієнтуватися в практичній діяльності на свої об'єктивні можливості.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість констатувати, що молодший шкільний вік є найбільш сензитивним для виховання наполегливості молодшого школяра.

Висновки до першого розділу

У роботі, на основі вивчення психолого-педагогічних наукових праць, розкрито зміст понять „виховання”, „наполегливість”, „воля”, „виховання наполегливості”, визначено їхню сутність, структуру, компоненти тощо.

Теоретичний аналіз наукових праць дав можливість визначити поняття „наполегливість”, у контексті нашого дослідження, як вольову якість. Значна кількість учених вважають, що поняття «наполегливість» слід розглядати в поєднанні з поняттям «воля», яке характеризують як свідому цілеспрямованість людини щодо виконання тих чи інших дій; свідому саморегуляцію людиною власної поведінки й діяльності; форму психологічного віддзеркалення, що виявляється в здатності людини здійснити свої бажання у процесі позакласної діяльності.

Доведено, що для виховання досліджуваної якості важливо враховувати їхні психологічні, анатомо-фізіологічні вікові особливості. Тому у процесі таких позакласних занять варто дотримуватися таких вимог: в організації занять потрібно брати до уваги особливості розвитку опорно-рухового апарату дитини; пояснення навчального матеріалу мають бути наочними й лаконічними, викликати інтерес до позакласної діяльності доцільно будувати таким чином, щоб навантаження чергувалися з достатніми паузами відпочинку; необхідно враховувати закономірності психічного та особистісного розвитку учнів 6–7 років, оскільки у цьому віці з'являється потреба думати, аналізувати, долати перешкоди в процесі інтелектуальної активності; у цей віковий період діти не мають власного морального досвіду, тому безумовно вірять в істинність того, що їм говорять учителі, керівники гуртків, тренери; учні молодшого шкільного віку спрямовані на інтелектуальні заняття й спортивно-масову діяльність у процесі позакласної діяльності.

Розділ 2. СИСТЕМА ВИХОВАННЯ НАПОЛЕГЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Діагностика вивчення особливостей прояву наполегливості у дітей молодшого шкільного віку

Вивчення стану роботи з виховання наполегливості молодших школярів проводилося в Навчально-виховному комплексі «Боянська гімназія» Боянської сільської ради Чернівецького району Чернівецької області. В експерименті брали участь учні 1-2 класів, які займаються в шкільних гуртках, секціях та клубах, що діють при школі.

Нами визначався стан роботи з виховання наполегливості молодших школярів під час педагогічних спостережень у процесі позакласної діяльності на, заняттях спортивних секцій, у період проведення змагань та рухливих ігор, спортивних свят та загалом спортивно-масової роботи. Також проводилися бесіди, опитування учителів, тренерів спортивних секцій та гуртків. Значна увага приділялася роботі з батьками й аналізу життєвих і проблемних ситуацій. На цьому етапі також досліджувалися навчальні програми з позакласної діяльності та їх використання у освітній роботі загальноосвітніх навчальних закладів, тематичні, календарні, поурочні, виховні плани.

Під час аналізу роботи загальноосвітніх навчальних закладів ми визначали також підготовленість учителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, у тому числі класних керівників, вихователів до проведення освітньої та спортивно-масової роботи, яка спрямовувалася на виховання у молодших школярів наполегливості. Також здійснювали аналіз стану роботи у спортивних секціях, гуртках, шкільних клубах, визначали зміст занять й рівень ефективності виховання волі, наполегливості, дисциплінованості, проведення учнями початкової школи вільного часу в домашніх умовах; вивчали спільну виховну роботу в системах „учитель – учень – тренер”, „вихователь – батьки”, „батьки – молодший школяр”, „батьки – учень – тренер”; визначали основні труднощі й недоліки в процесі організації позакласних занять та спортивно-масової роботи щодо виховання у школярів 6–7 років наполегливості, досліджували особливості виховання наполегливості у взаємодії із сім'єю.

На основі вивчення стану спортивно-масової роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, зокрема у процесі позакласної діяльності, нами визначено й обґрунтовано педагогічні умови, зміст, форми та методи підвищення її продуктивності, які рекомендовано застосовувати вчителям, тренерам і вихователям під час проведення позакласних занять з дітьми молодшого шкільного віку.

Аналіз форм і методів виховання наполегливості молодших школярів у процесі спортивно-масової роботи, які нині застосовуються в загальноосвітніх навчальних закладах, показав, що вони недостатньо відповідають сучасним вимогам й не вирізняються новизною, оригінальністю, творчістю тощо. У перевірній загальноосвітній школі спортивно-масові заходи організовувалися вчителями фізичної культури, тренерами спортивних секцій та вихователями молодших класів на низькому організаційному й виховному рівнях, простежувалася шаблонність підібраних спортивних заходів, виконання фізичних вправ й одноманітність змісту, форм та методів виховання наполегливості. Опитування батьків дало змогу з'ясувати, що лише 20 % молодших школярів беруть участь у рухливих іграх та спортивних змаганнях, 9 % школярів віком 6–7 років відвідували спортивні гуртки та секції, 12 % учнів початкових класів займалися спортом у сім'ї, а 54 % молодших школярів не були задіяні у регулярній спортивній діяльності, інші учні 6–7 років не могли відповісти на поставлені запитання. Також викликав занепокоєння і той факт, що в загальноосвітніх навчальних закладах м.Бояни дуже мало було спортивних секцій та гуртків, що позбавляло школярів можливості займатися видами спорту за вибором та реалізувати потребу в рухах, формувати наполегливість, ініціативність, волю та інші моральні й фізичні якості.

Для вивчення стану роботи з в Навчально-виховному комплексі «Боянська гімназія» Боянської сільської ради Чернівецького району Чернівецької області проводився аналіз сильних і слабких сторін навчальних, виховних, секційних та гурткових програм. Лише чотири опитаних учителів фізичної культури і тренери спортивних секцій відзначили їхню ґрунтовність, практичну значущість, універсальність, охоплення учнів різними спортивно-масовими заходами.

Критично висловились 9 опитаних педагогів, які аргументували, що сучасні програми відірвані від реального життя молодших школярів та їхніх проблем, відведено недостатньо годин для вирішення виховних, оздоровчих та практичних завдань. Опитані вчителі також зазначили, що в освітній процес початкової школи не впроваджуються нові форми фізкультурно-масової роботи, які б ураховували вікові особливості учнів 6–7 років.

Також учителі фізичної культури, тренери спортивних секцій та гуртків зазначили, що відсутність у школах бази для проведення практичних занять унеможливорює реалізацію запланованого освітнього матеріалу. Вони скаржилися й на недосконалий зміст програм щодо системності та наступності у виховній діяльності, що поза увагою залишило виховання в учнів початкової школи наполегливості. Тому, на думку педагогів, навчальні, виховні, секційні та гурткові програми потребують ґрунтовного доопрацювання, зокрема уточнень стосовно здійснення диференційованого підходу до молодших школярів, урізноманітнення тематики освітньої роботи й наповнення її цікавим змістом.

Тренери спортивних секцій і гуртків, учителі початкових класів також були незадоволені тим, що в організації і проведенні виховних заходів зі школярами 6–7 років їм бракує навчально-методичної літератури з виховання наполегливості, матеріалів сучасних наукових розробок з фізичного виховання, технічних засобів навчання, методичних рекомендацій стосовно організації і проведення сучасних рухливих ігор, сценаріїв спортивних свят, розробок з вирішення проблемних виховних ситуацій. Вивчення стану проблеми засвідчило, що лише кілька вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій і гуртків володіли достатньою інформацією щодо виховання у школярів 6–7 років наполегливості засобами рухливих ігор.

Як вважають учителі початкових класів, фізичної культури, тренери спортивних секцій та гуртків, ефективному вихованню в молодших школярів наполегливості у вільний час перешкоджає їхня надмірна захопленість комп'ютерними іграми, переглядом телепередач, мобільними телефонами тощо. Також, на думку педагогів, діти неохоче беруть участь у спортивно-масовій роботі через відсутність за місцем проживання умов для проведення позакласних

занять, негативний приклад батьків, недостатні життєві й сімейні можливості, небажання членів родини приділяти належну увагу своїм дітям. Застосування у школах шаблонних форм і методів виховання, неможливість проконтролювати діяльність учнів у позанавчальний час, відсутність необхідних посібників для початкових класів, а також слабка популяризація спорту в засобах масової інформації теж не сприяють масовому залученню молодших школярів до занять у спортивних секціях і гуртках. Тобто, неправильна організація вільного часу, перенавантаження учнів молодших класів іншими навчальними предметами унеможлиблюють заняття у відповідних спортивних секціях і гуртках за місцем проживання. Тому, на нашу думку, вчителі фізичної культури й інших навчальних предметів, а також тренери спортивних секцій та гуртків перекладають відповідальність за виховання молодших школярів на сім'ю, що свідчить про часткове недоопрацювання й певну бездіяльність самих педагогів загальноосвітніх навчальних закладів.

Отже, виховувати наполегливість у школярів віком 6–7 років може лише такий учитель, вихователь, тренер, який є ініціативним, творчим, винахідливим, наполегливим і працелюбним. Такі педагоги люблять дітей, не шукають виправдань неефективній організаційній і виховній роботі в школі. Вони уміють створювати відповідні педагогічні умови, застосовувати інноваційні засоби, форми, методи та підходи до виховання у своїй професійній діяльності.

Аналіз змісту, масові заходи організовуються на низькому методичному й організаційному рівнях. У спортивних секціях і гуртках простежується одноманітність, адже більшість учителів практично не знають сучасних форм і методів освітньої роботи.

Дослідження стану спільної діяльності школи і сім'ї з виховання наполегливості в учнів початкових класів у процесі спортивно-масової роботи показало, що в Навчально-виховному комплексі «Боянська гімназія» Боянської сільської ради Чернівецького району Чернівецької області проводяться такі форми роботи, як спільні масові фізкультурні змагання, бесіди вчителів початкових класів і фізичної культури з батьками на тему виховання наполегливості у молодших школярів засобами спорту в школі та сім'ї,

залучення батьків до проведення рухливих ігор та різних спортивно-масових свят, тематичні бесіди, зустрічі з відомими спортсменами, походи місцями спортивної слави, відвідування змагань. Але всі ці заходи мають епізодичний характер. Тому в контрольних загальноосвітніх навчальних закладах учителі початкових класів, фізичної культури стикаються з такими труднощами, як небажання батьків спільно проводити спортивно-масову роботу, байдужість до того, чим займаються їхні діти під час уроків фізичної культури, занять секцій, гуртків, груп продовженого дня (спортивна година), небажання сімей допомагати педагогам у спільному вихованні молодших школярів засобами спорту та у процесі позакласної діяльності.

Шляхом аналізу стану роботи загальноосвітніх навчальних закладів виявлено також незадовільне ставлення вчителів фізичної культури й тренерів спортивних секцій до спортивних традицій рідної школи, місцевості; недосконалість розуміння педагогами змісту й сутності понять „наполегливість”; недостатнє вміння підбирати для занять доцільні рухливі ігри, організаційні форми спортивно-масової роботи; ігнорування теоретичних знань; певна шаблонність діяльності; недостатнє упровадження інноваційних педагогічних умов тощо.

Також у процесі вивчення стану ЗСО зверталася увага на те, чи забезпечується єдність фізичного і психічного розвитку вихованця на заняттях з фізичної культури, у спортивних секціях, гуртках. Адже всі психічні процеси, такі як сприйняття, увага, уява, пам'ять, мислення, мовлення – виступають найважливішими компонентами будь-якої людської активності. Діяльність молодшого школяра виражається насамперед у рухах. Уявлення про світ, його речі і явища, формується у дитини візуально, через мовлення, дотик та пересування у просторі. Чим різноманітніші рухи дитини, тим більше інформації надходить у мозок, тим інтенсивніший інтелектуальний розвиток. Розвиненість рухів – один із показників правильного психічного розвитку. Слід зазначити, що в початковій школі рухи доцільно виконувати з мовним супроводом та з опорою на зорові і тактильні образи-уявлення. Розвиненість усіх видів зорово-рухової координації та ручної моторики слугує основою для типових видів дитячої

діяльності, є передумовою становлення усного і писемного мовлення, а також сприяє пізнавальній активності вихованців [48].

Педагогічна робота учителя фізичної культури, тренера спортивних секцій, керівника гуртків охоплює організацію режиму життя молодших школярів, їх загартування, спеціальні вправи з розвитку рухів. Ця сфера виховання наполегливості та інших якостей школярів 6–7 років вимагає від тренера-викладача постійних контактів з медичними працівниками, урахування їхніх рекомендацій, індивідуального підходу до дітей, бесід з батьками тощо. Виховні завдання мають бути спрямовані на розвиток морально-вольових якостей особистості і потреби у фізичному вдосконаленні. Засобами реалізації цих завдань є, зокрема, рухливі ігри, фізкультурно-оздоровча робота в режимі дня (ранкова гімнастика, фізичні вправи на прогулянці), а також самостійна рухова діяльність дітей, активний відпочинок (фізкультурне дозвілля, свята, дні здоров'я). На думку В. Івашковського, М. Зубалія, М. Тимчика, ефективними методами, якими необхідно користуватися в цій роботі, є такі: навчально-пізнавальні та фізичні оздоровчі вправи, бесіди, ігри, створення проблемних ситуацій та ситуацій успіху тощо [58].

Виявлено недостатній рівень підготовленості вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, до проведення освітньої та спортивно-масової роботи. Ступінь підготовленості діагностувався за допомогою бесід, опитування та спостереження за позакласною діяльністю вчителів початкової школи, вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, керівників гуртків.

Отже, загальний висновок з вивчення стану ЗСО в якому під час проходження педагогічної практики здійснювалось дослідження щодо виховання наполегливості у молодших школярів під час занять фізичною культурою, спортивно-масовою роботою, тобто позакласною діяльністю такий: застосовувані підходи, форми і методи практично не відповідають сучасним вимогам і не вирізняються новизною.

Вивчення стану роботи загальноосвітніх навчальних закладів свідчить і про те, що молодші школярі у своїх вчинках не виявляють інтересу до позакласної діяльності; багато учнів молодших класів негативно ставляться до

фізичної культури, спортивно-масової роботи, не проявляють наполегливості, самостійності, дисциплінованості, вольової цілеспрямованості; у них відсутні бажання й намагання дотримуватися вимог у процесі секційних та гурткових занять з фізичної культури стосовно себе й інших, виявляти рішучість і старанність під час виконання фізичних вправ; ці учні не зацікавлені брати участь у різних формах спортивно-масової роботи й долати перешкоди.

Велика кількість учнів початкових класів не вміють і не хочуть самостійно допомагати вчителю фізичної культури, вихователю, тренеру спортивної секції та гуртку під час проведення рухливих ігор і організації спортивних змагань, завершувати розпочату справу й досягати поставленої мети. Це свідчить про загалом негативне ставлення школярів віком 6–7 років до спортивно-масової роботи.

Таким чином в наступних параграфах ми пропонуємо педагогічні умови, зміст, форми та методи виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності як дієвий засіб виховання.

2.2. Обґрунтування педагогічних умов виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі позакласної діяльності

Проаналізувавши науково-методичну літературу визначили такі педагогічні умови виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності:

Перша умова – змістово-методичне забезпечення позакласних занять, орієнтованих на виховання у школярів наполегливості.

Друга умова полягає у створенні ситуацій успіху, ефектів змагальності, використанні інших інтерактивних методів у процесі позакласної діяльності

Третя умова заключається у налагодженні педагогічної взаємодії сім'ї та школи з метою щодо виховання у молодших школярів наполегливості у процесі позакласної діяльності.

Проаналізуємо визначені педагогічні умови.

Перша педагогічна умова – *змістово-методичне забезпечення позакласних занять, орієнтованих на виховання у школярів наполегливості* спрямовувалася, зокрема, на досягнення поетапних цілей, розвиток в учнів вольових якостей, здатності долати перепони та вирішувати проблемні ситуації. Вчителям варто особливо зважати на ті труднощі, які виникали у школярів 6–7 років під час позакласних занять, оскільки тільки контролю учителів було недостатньо, щоб забезпечити досягнення необхідного успіху. Маємо на увазі завдання, які є посильними для школярів віком 6–7 років. Рекомендовано ставити перед школярами завдання, які вимагають достатніх зусиль, оскільки легкі завдання неефективні для виховання наполегливості, а занадто важкі можуть викликати розчарування, незадоволення, втрату інтересу до позакласних занять.

Підвищити впевненість школярів 6–7 років у досягненні високого результату в процесі навчально-тренувальних позакласних занять можна завдяки розвитку таких якостей: спостережливість і уважність (уміння швидко й правильно помічати важливі моменти під час організації і проведення змагальної боротьби, швидко й правильно орієнтуватися в складних непередбачуваних обставинах, які склалися в процесі занять); кмітливність (уміння швидко й правильно оцінювати складні ігрові ситуації, враховувати й прогнозувати їхні наслідки та переносити їх на життєві ситуації); ініціативність (уміння ефективно й самостійно застосовувати тактичні задуми проти суперника в процесі рухливих ігор і змагань, виявляти бажання самостійно допомагати партнерам по команді).

Від розвиненості описаних вище характеристик залежить загалом ефективність методики виховання наполегливості у школярів 6–7 років, яке має проводитися спільно батьками, вчителями та тренерами у процесі позакласної діяльності. Ці важливі для школярів 6–7 років навички найкраще розвиваються у разі застосування сукупності багатьох чинників, які формуються в процесі реалізації зазначеної педагогічної умови у спортивних секціях і гуртках, а також у сім'ях та за місцем проживання.

При обґрунтуванні означеної педагогічної умови успішного виховання наполегливості у школярів 6–7 років бралися до уваги такі чинники розроблені Е.А. Єрмоєнко [14]:

- через навчально-виховну та тренувальну діяльність у школі на успішність досліджуваного процесу впливають: знання традицій навчального закладу, контроль та особистий приклад учителя, знання традицій шкільного гуртка, контроль та особистий приклад тренера, рівень вихованості контингенту класу, позиціонування в класі (лідер, середняк, слабкий характер);
- через сімейне виховання та батьківський приклад вдома;
- самовиявлення наполегливості;
- своєчасне та належне виконання шкільних завдань (рис. 2.1) [14].

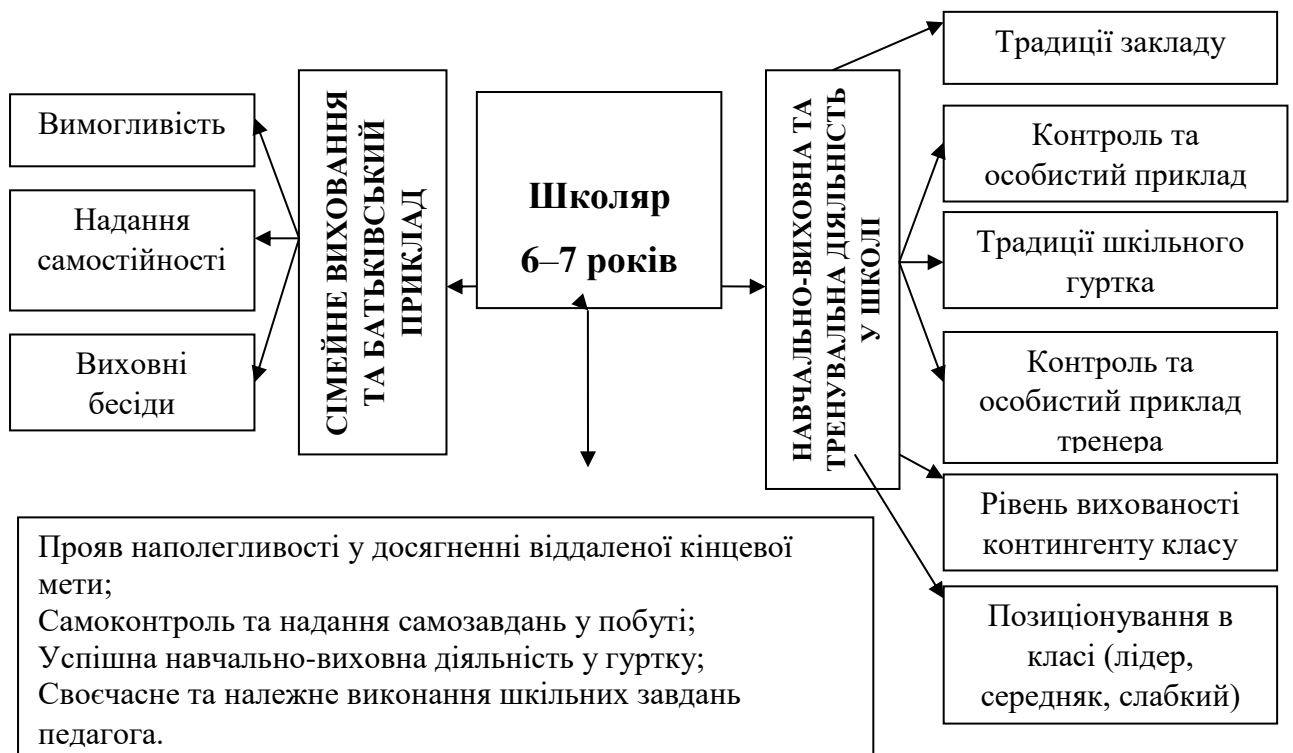

Рис. 2.1. Чинники реалізації педагогічних умов виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років (за Єрмоєнко Е.А.)

Водночас слід зважати на мінливість вищенаведених зовнішніх факторів, які оточують школярів 6–7 років упродовж всього дня. У молодших школярів сила подразників, що діють на ЦНС у тренувальних та змагальних умовах, дуже велика. Це іноді призводить до різкого підвищення збудливості кори головного мозку і зміни умовно-рефлекторної діяльності, що є фізіологічною основою появи сумнівів, невпевненості у своїх силах, скутості та зайвої напруженості в рухах. Тому школярі можуть допускати рухові помилки. Іноді це спричинює

навіть втрату бажання займатися у спортивних секціях. Тому педагогам варто використовувати ефективні засоби для зниження емоційного збудження школярів 6–7 років: вправи з легкими статичними; дихальні вправи; самонавіювання; спеціальні тренування тощо.

Вважаємо, що важливою складовою в процесі організації позакласних занять залежить від дотримання системності, послідовності й неперервності у своїй роботі педагогів, це сприяє розвитку в дітей творчого потенціалу, ініціативності, врахування власного життєвого досвіду і запозичення кращих ідей від сучасних педагогів-вихователів.. Важливо зважати на інтереси молодших школярів, їхні психологічні та анатомо-фізіологічні особливості, здійснювати диференційований підхід до вихованців тощо. Цінним є проведення і методичної роботи з учителями фізичної культури, тренерами й вихователями школярів 6–7 років, така робота має бути спрямована на поглиблення їхніх знань з виховання наполегливості відповідно до завдань позакласної діяльності; оволодіння сучасними інноваційними методиками щодо виховання наполегливості у школярів 6–7 років; ознайомлення вчителів фізичної культури з розробленими програмами позакласної діяльності та методикою тренувального процесу тощо. Це сприятиме підвищенню професійного рівня вчителів, тренерів й удосконаленню педагогічної майстерності вихователів початкової школи, що допоможе ефективно здійснювати виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час позакласної діяльності.

Друга педагогічна умова заключається у *створенні ситуацій успіху, ефектів змагальності, використанні інших інтерактивних методів у процесі позакласної діяльності* – передбачає упровадження на тренувальних заняттях і змаганнях в спортивних секціях і гуртках. Дотримання цієї педагогічної умови ефективного виховання наполегливості створить новий емоційний заряд, оскільки бажання школярів 6–7 років бути першими сприяє їхній здатності долати труднощі, що виникають у процесі занять.

Велике значення для виховання наполегливості й інших вольових якостей у школярів 6–7 років мав особистий приклад учителів початкових класів, фізичної культури, тренерів та керівників гуртків. Авторитет учителя, з яким

вони спілкуються, сприяє формуванню в них особистісних якостей, залишає у житті дітей дієвий виховний слід й зумовлює прагнення наслідувати поведінку вчителя, тренера чи керівника гуртка, ставати сильнішими, швидшими, спритнішими. Під час проходження педагогічної практики та проведення констатувального етапу дослідження виявили у школярів 6–7 років відповідальності і під час виконання доручень, які давав учитель, тренер. Відповідальність впливала й на їхню ініціативність у процесі проведення рухливих ігор та змагальної діяльності. Діти також часто ставили за приклад учителя початкових класів, фізичної культури, тренера батькам щодо поведінки в тих чи інших життєвих ситуаціях.

Вважаємо, що запровадження інтерактивних засобів, форм і методів навчально-виховної та спортивно-масової діяльності активно сприятиме вихованню наполегливості школярів 6–7 років у процесі позакласної діяльності. Тривала і часом одноманітна навчальна робота, що повторюється кожного дня у школі, призводить до психічного перенапруження учнів, яке знижує не тільки ефективність виховної роботи, але й рівень вихованості наполегливості дітей. Щоб усунути такий недолік, під час експериментальної роботи нами урізноманітнювалися засоби, форми і методи навчально-виховної і тренувальної діяльності. Через задоволення, яке школярі отримували від участі у спортивно-масових змаганнях, від виконання запропонованих фізичних вправ, у них формувалася впевненість у власних силах, бажання підвищувати свою спортивну майстерність, прагнення виявляти наполегливість.

Також при апробації означеної педагогічної умови ми керувалися практичними рекомендаціями З. Діхтяренко щодо виховання наполегливості у школярів 6–7 років та їх гармонійного розвитку. Зокрема, науковець у своєму дослідженні проаналізувала педагогічні умови, що сприяють «вихованню наполегливості молодших школярів у процесі позакласної ігрової діяльності, а саме [11]:

- конкретизація перед учнями мети та перспектив діяльності на кожному етапі роботи;
- використання різноманітних засобів, форм і методів проведення занять;

- дотримання принципу доступності на кожному етапі роботи;
- створення ефекту суперництва;
- усвідомлення кожним учнем свого обов'язку й відповідальності за школу, клас, команду тощо;
- створення позитивного емоційного фону на заняттях з молодшими школярами як за результатами їхньої діяльності, команди, так і завдяки доброзичливому слову вчителя, однолітків;
- показ дітям взірця як орієнтира на рівень засвоєння визначеного завдання;
- постійне використання завдань, які виконуються дітьми “до відмови”;
- допомога дітям у подоланні труднощів, які виникають раптово, несподівано» [11, с. 119].

Ефективність другої визначеної нами педагогічної умови була зумовлена також вдалим підбором розвивальних рухливих ігор для виховання наполегливості у школярів 6–7 років, а саме: ігри середньої рухливості. В цих іграх беруть участь усі діти, але характер рухів спокійний: метання, ходьба, переступання через предмети („Зозуля”, „Море хвилюється”). До ігор середньої рухливості належать усі хороводні ігри, ігри загальнорозвивального характеру. Це ігри з використанням різних предметів: „Кільцекид”, „Школа м'яча” тощо. Ігри несюжетного характеру – це вправи, в основу яких покладено дії з предметами: „Добіжи до прапорця”, „Пролізь в обруч”, ігри фізкультурно-розважальні. У грі „Хитра лисиця” є правило: „лисиця” виявляє себе лише після того, як діти тричі питають: „Хитра лисице, де ти?”. При цьому „лисиця” вибігає в центр кола і лише тоді починає ловити інших вихованців. У грі „Горобчики і кіт” – „кіт” у момент торкання до вихованця, якого наздогнав, має стрибнути на нього як „справжній кіт”. До рухливих ігор спортивного характеру належать городки, елементи волейболу, гандболу, баскетболу (з малим м'ячем), футболу, медболу, більшість з них застосовуються в групах хлопчиків, ігри-естафети спортивної спрямованості, що застосовуються в роботі з дітьми молодшого шкільного віку: „передай тенісний м'яч”, „зав'яжи вузлик”, „добіжи і доторкнися”. До ігор-атракціонів належать ігри естафетного характеру з

елементами змагань (стрибки на одній нозі – другу тримає товариш або партнер по команді; закидання м'яча у рухому ціль; перетягування малої линви, ходьба довгими кроками хто швидший) – „Двобій півнів”, „Пес”. Їх доречно використовувати на заняттях та спортивних святах навчального закладу за участі батьків і глядачів [10].

Популярні ігри спеціально-прикладного характеру з техніко-тактичним ухилом („Чехарда”, „Двобій півнів” з елементами підсічок, зачепів, відхватів, підхватів; естафети з елементами боротьби та для розвитку фізичних якостей) – у роботі з учнями віком 6–7 років названі ігри можна використовувати тільки на рівні ознайомлення. Прояв варіативності ігор: змінювалися варіанти проведення гри за допомогою використання наголовників; різних способів розподілення ролей: за допомогою лічилок; жеребкування; „стрілочки”; різноманітного обладнання: м'ячів різних розмірів, обручів, кеглів, кубиків, шишок, сніжок, мішечків. Рухові навички метання у ціль удосконалюються в іграх „Мисливці й зайці”, „Влучити в обруч”, але конкретизувати їх варто у вигляді різних зрозумілих і цікавих завдань. Дозування та загальна тривалість рухливої гри для вихованців позакласної діяльності досліджуваної вікової групи – 8–10 хв, кількість повторень 3–5 разів. На заняттях використовуються складні рухи і правила. У молодшому шкільному віці велике значення мають ігри із застосуванням різноманітних предметів (м'ячів, обручів, скакалок).

Важливим моментом управління грою є дозування рухів, особливо в іграх з бігом, лазінням, стрибками. Загальна тривалість рухливої гри з бігом – 10–12 хв. Рекомендовано безперервний біг або підстрибування в іграх дозуванням 25–30 с. Рухливі ігри ускладнюються з метою: забезпечення стійкого інтересу дітей до позакласних занять; спонукання учнів до вдосконалення рухових умінь і навичок, збагачення їхнього рухового досвіду; вирішення багатопланових розвивальних і виховних завдань; подальшого планування роботи тощо [14].

Застосування ігрового, змагального й нетрадиційних методів виховання наполегливості, створення ситуацій успіху та використання ефекту суперництва у процесі позакласної діяльності забезпечується іграми змагального характеру, особливо при підготовці школярів першого року навчання. Елементи

змагального методу можна використовувати під час проведення естафет із бігом і подоланням смуги перешкод (смуга перешкод формується вибірково керівником гуртка). До смуги перешкод додаються вправи помірної складності, добре знайомі вихованцям. Кількість перешкод у смузі – 5–6. Під час регулювання навантаження враховується довжина відрізків, що пробігали учні (до 20 м), кількість повторень (3–4 рази), інтервал відпочинку тощо.

Велику популярність серед школярів 6–7 років мали ігри дисциплінарного характеру:

1. „Хто швидше?“. Група ділилася на дві команди: дівчаток і хлопчиків, які шикувалися за зростом в одну шеренгу. За сигналом педагога „Розійдись!“ діти рухалися по залі в різні боки. За командою „В шеренгу шикуйсь!“ діти ставали в одну шеренгу за зростом, як перед початком заняття. А педагог фіксував, хто швидше вишикувався, дівчатка чи хлопчики.

2. „Група, струнко!“. Діти шикувалися в одну шеренгу. Педагог, стоячи обличчям до гравців, подавав команди. Діти їх виконували лише в тому разі, якщо перед командою вимовлялося слово „група“. Якщо його не було, то реагувати на команду не треба. Той, хто допустив помилку, робив крок уперед і продовжував гру. Перемагали ті діти, які були найбільш уважні й тому залишилися на своєму місці.

3. «Запам'ятай свій номер». Вчитель шикував гравців у певному порядку. Діти повинні були запам'ятати свої місця. Потім вони розходилися в довільному напрямку. За сигналом педагога кожен гравець мав зайняти своє місце [14].

Третя умова заключається у налагодженні педагогічної взаємодії сім'ї та школи з метою щодо виховання у молодших школярів наполегливості у процесі позакласної діяльності. Дана умова упроваджується не тільки під час навчально-тренувальних занять й виступів на змаганнях, але й у взаємодії школи з сім'ями школярів. Тому тренери, вчителі фізичної культури, початкових класів тісно співпрацювали з батьками й ознайомлювалися з трудовою діяльністю учнів у сім'ях, їхнім способом життя та спортивної діяльності за межами школи. Це дозволило педагогічному колективу усвідомити, що позакласні заняття у спортивних секціях і гуртках лише одна з форм розвитку школярів 6–7 років, а

рівень вихованості у них наполегливості залежить від сукупності виховних форм і методів формування вольових якостей молодших школярів.

Проведення даного етапу дослідження засвідчило, що її успіх залежить від ставлення батьків. Батьки, які прагнули всебічно розвинути дітей і при цьому сприяли впровадженню розробленої програми щодо виховання в них наполегливості, значно заохочували школярів до успіху.

Успіх роботи з батьками також залежить від їхньої підготовки до виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності, дотримання чітких відповідних педагогічних умов; урахування й недопустимості недоліків у вихованні наполегливості, які траплялися раніше в сім'ях, під час занять фізичною культурою, тренувань у спортивних секціях і гуртках. Педагоги виважено аналізують, які рухливі ігри краще використовувати у позанавчальний час у сім'ях та як правильно їх виконувати, які методи контролю краще здійснювати під час виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності. Водночас, потрібно враховувати потреби школярів 6–7 років й уміло доповнювати форми і методи навчально-виховної роботи у школі, спортивних секціях та гуртках.

Обґрунтовуючи третю педагогічну умову, ми вирішували такі завдання роботи гуртка у взаємодії із сім'єю:

- популяризація педагогічних знань з позакласної діяльності для підвищення педагогічної грамотності батьків та їхньої зацікавленості у задовільному стані здоров'я вихованців;

- проведення виховних заходів, що спрямовані на оволодіння батьками системою знань та умінь, які необхідних для організації фізкультурно-оздоровчої діяльності вихованця вдома;

- гуманізація змісту та форм роботи з сім'єю і взаємовідносин інструктори – батьки.

Батьки та тренери-викладачі у процесі експериментальної роботи ставали партнерами, активними співучасниками великого творчого процесу виховання наполегливості школярів 6–7 років, що дозволило реалізувати виховну мету позакласної діяльності. Також вважаємо важливою складовою забезпечення

умови для закріплення установок на досягнення міцного здоров'я та зацікавленості у продовженні занять певним видом спорту, дотримання здорового способу життя, проведення профілактичної роботи з вихованцями гуртка, що мають відхилення у поведінці, упровадження нових психолого-педагогічних підходів тощо. Разом із батьками у гуртках можна створювати інформаційні куточки, де розміщувати необхідну інформацію (новини, розклад, поради, контакти), досягнення кращих результатів тощо.

Необхідним чинником у вихованні наполегливості школярів 6–7 років у сім'ях є також формування свідомої дисципліни в процесі рухливих ігор та позакласних занять. Адже розвиток учителями й батьками в учнів вольових якостей є передумовою формування у них наполегливості, яка проявляється у здатності регулювати й керувати своїми бажаннями. Наприклад, дисциплінованість проявляється тоді, коли школярі 6–7 років тривалий час сидять за партами і при цьому не можуть без дозволу вчителя підніматися з місця, розмовляти з однокласниками тощо. Дисциплінованості учні повинні дотримуватися і під час підготовки та виконання домашніх завдань з усіх навчальних дисциплін і завдань, які дав учитель фізичної культури та тренер чи керівник гуртка. Це вимагає від школярів вияву морально-вольових якостей, у тому числі наполегливості [14].

Отже, упровадження педагогічних умов сприятимуть підвищенню ефективності процесу виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі позакласної діяльності. Також варто зазначити, що для реалізації цих педагогічних умов потрібно застосовувати особистісно-орієнтований підхід, який ґрунтується на: визнанні молодших школярів найвищою цінністю, ставленні педагогів до них як до особистостей, суб'єктів власного розвитку; орієнтації на особистісне розвивальне спілкування, у якому кожен із його учасників реалізовує свою людяність, індивідуальність і неповторність; застосуванні індивідуального та диференційного підходів, які сприятимуть оптимізації процесу виховання наполегливості у школярів 6–7 років під у процесі позакласної діяльності.

2.3. Зміст, форми та методи виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності

Під час освітнього процесу в загальноосвітньому навчальному закладі важливо правильно визначити зміст та обрати форми та методи виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності.

Змістом виховання наполегливості в учнів 6–7 років було передбачено організацію та проведення заходів з формування позитивного ставлення до спортивно-масової роботи, рухливих ігор з елементами вирішення молодшими школярами різних життєвих ситуацій. Така діяльність має місце виконання у групах продовженого дня й може охопити застосування „спортивної години”, вивчення предмету „Основи здоров’я”, уроку фізичної культури та інших предметів, а також різних гуртків, секцій, клубів, тощо.

Під час таких заходів необхідно обговорювати теми: „Цінність і значення фізкультури для людини”, „Цінність життя і здоров’я”, „Позитивне ставлення до себе та інших людей”, „Вибір друзів, уміння товаришувати з ними”, „Як керувати позитивними й негативними емоціями”, „Бути наполегливим, відповідальним”. Така виховна діяльність допоможе школярам 6–7 років не лише засвоїти важливі й необхідні знання щодо позитивного ставлення до позакласної діяльності, а й усвідомити їхню практичну значущість у формуванні наполегливості та загалом для повсякденного життя.

Також зміст виховання наполегливості у процесі позакласної діяльності передбачав здійснення підходу природовідповідності щодо молодших школярів й урахування їхніх психологічних, анатомо-фізіологічних вікових особливостей. Тому вихователі, учителі фізичної культури і керівники гуртків мають брати до уваги особливості розвитку опорно-рухового апарату дитини (уникати навантажень на хребет дитини; не перенапружувати суглоби, м’язи школярів; уроки з фізичної культури й тренування будувати таким чином, щоб навантаження чергувалися з достатніми паузами відпочинку тощо).

Ефективною формою виховання наполегливості у школярів 6–7 років є позакласні заняття. Як уже зазначалося позакласна діяльність містить у собі виховні, оздоровчі, загальнофізичні, технічні й тактичні елементи, а також

філософські аспекти виховання сильного українця, гідного громадянина, патріота Української держави. Тому на позакласних заняттях реалізується й система патріотичного виховання підростаючого покоління, що особливо актуально за нинішніх умов. Розуміємо, що зміст методики формування наполегливості передбачатиме систематичність, послідовність і доступність навчання та виховання школярів, творчість учителів й учнів, застосування особистісно орієнтованого підходу, вибір доцільних виховних методів роботи з дітьми віком 6–7 років.

Підвищення рівнів вихованості наполегливості в учнів, буде значною мірою зумовлене специфікою позакласної діяльності. Адже в процесі занять у школярів 6–7 років будуть розвиватися моральні, вольові й фізичні якості. Це допоможе молодшим школярам стати стійкими в подоланні труднощів, упевненими в досягненні мети, завжди прагнути до успіху, вміло розподіляти свою увагу. Також під час позакласних занять школярі матимуть змогу виконувати велику кількість рухів (руками, тулубом, ногами, очами, мімікою), які визначають обсяг їхньої уваги, вміння миттєво її перемикаати й розподіляти. Усе це вимагає від дітей значних зусиль і подолання труднощів, оскільки необхідно вміти швидко й точно орієнтуватися та оцінювати дії суперника в обстановці змагання чи конкурсу, самостійно приймати ефективні тактичні рішення, розгадувати задуми суперника і передбачати результати. Саме в тактичних діях школярів реалізуватиметься їхнє творче мислення, пам'ять та уява, що сприяє вихованню наполегливості.

Значущою формою виховання наполегливості в учнів 6–7 років визначено *гурткові та секційні заняття* у процесі позакласної роботи. Під час таких занять свою продуктивність у формуванні досліджуваної якості доводять рухливі ігри та вправи. Дотримання визначених педагогічних умов, застосування змісту, форм та методів виховання наполегливості на секційних заняттях, спортивних годинах, на уроках фізичної культури і в процесі позаурочної спортивно-масової діяльності дасть змогу підвищити рівень вихованості наполегливості в учнів 6–7 років. Завдяки спільним зусиллям батьків, учителів початкових класів, фізичної культури, тренерів виховання наполегливості в молодших школярів стане

повноцінним складником навчально-виховного процесу. Як результат – у школярів як суб'єктів виховання сформується позитивне ставлення до спортивно-масової роботи. Велика увага повинна приділятися розширенню обізнаності школярів 6–7 років з організаційними формами спортивно-масової роботи; формуванню специфічних психічних властивостей школярів у процесі позакласних занять; дотриманню учнями правил поведінки в школі, на спортивних заняттях і в повсякденному житті, проведенню контролю та регулювання їхніх взаємин з однолітками та педагогами

Це в свою чергу сприятиме:

- формуванню інтересу школярів 6–7 років до позакласної діяльності;
- позитивному ставленню й мотивації до спортивно-масової роботи загалом, особливо до змагань, конкурсів, рухливих ігор з елементами різних видів спорту;
- формуванню вольової цілеспрямованості, бажання дотримуватися вимог у процесі позакласних занять стосовно себе й інших та досягненню поставленої мети;
- прагненню брати участь у різних формах спортивно-масової роботи й долати зовнішні та внутрішні перешкоди у повсякденному житті;
- збагаченню досвіду дітей у взаєминах з однолітками, батьками, педагогами під час позакласних занять.

Отже, основними *методами* роботи для виховання наполегливості з школярами 6–7 років під час позакласної діяльності вважаємо: метод змагання, заохочення, створення ситуації успіху, міжособистісного діалогу, пошуку.

Однією з форм виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять позакласної діяльності є проведення фізкультурно-оздоровчого свята до Дня фізичної культури та спорту (10 вересня). Так, в Навчально-виховному комплексі «Боянська гімназія» Боянської сільської ради Чернівецького району Чернівецької області щорічно це свято проводиться у формі змагання, що сприяє вирішенню завдань з виховання наполегливості. Під час проведення свята стимулювалася мотивація школярів 6–7 років, підвищувалася їхня винахідливість, пізнавальна активність, ініціативність тощо. Для забезпечення

ефективності колективних дій учителі й тренери дотримувалися відповідних соціонормативних вимог. Вони полягали в тому, щоб зміст дитячих спортивних змагань відповідав завданням виховання наполегливості; щоб під час проведення змагань враховувалися психічні, фізіологічні, вікові та статеві особливості учасників, виконувалися моральні норми поведінки; щоб у процесі організації змагань учні поступово готувалися до майбутньої спортивної діяльності в гуртках.

Окрім того, учням пропонувалися завдання, що мотивували їх замислитися над правильністю своїх дій. Їм також надавалася можливість спілкуватися зі спортсменами, щоб зрозуміти їхню діяльність, спрямовану на досягнення високих спортивних результатів. Серед учнів пропагувалася участь у спортивних змаганнях із залученням членів родин, відомих місцевих спортсменів та інших учасників. Основними методами роботи зі школярами 6–7 років під час спортивних свят, змагань були такі: створення ситуації успіху, заохочення, доручення, міжособистісного діалогу, прикладу.

Проведення фізкультурних хвилинки теж виявилось результативною формою виховання наполегливості у школярів 6–7 років. Учасники протягом хвилини пропонувалося виконувати різноманітні фізичні вправи, які мали помірно навантаження у перервах між уроками; а також використовувалася коротка пауза для розминки в сидячому положенні під час уроку. Такий захід підвищив зацікавленість школярів, сприяв їх психологічному розвантаженню і посилив бажання продовжувати наполегливо працювати на уроці.

Свою дієвість для виховання наполегливості у школярів 6–7 років довів рефлексивно-експліцитний метод, розроблений І. Бехом. Пропонуючи цей метод, учений не заперечував використання виховного імперативу “Ти зобов’язаний”. Але на сучасних вихованців, які живуть у демократичному суспільстві, таке формулювання ефективніше діє наприкінці, ніж на початку внутрішньої моральної самодіяльності. Тому обов’язок учителів фізичної культури, тренерів й вихователів полягає у впровадженні необхідних засобів для реалізації цього прагнення. При цьому передбачалося, що кожен вихованець спортивної секції і гуртка не повинен переживати стану підкорення, а сприймати

їх як здійснення власного одухотвореного життя. Якраз на досягнення особистістю такої величної цілі, наголошує І. Бех, і спрямований рефлексивно-експліцитний метод [36].

Отже, будучи розробленою на основі кращих педагогічних здобутків українських і зарубіжних педагогів та психологів, методика виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі позакласної діяльності охопила: створення умов, за яких учні мали можливість самостійно допомагати вчителю фізичної культури, тренеру під час тренувальних занять й організації змагань, розвивати здатність завершувати розпочату справу й досягати поставленої мети; використання сучасного змісту, виховних методів і форм спортивно-масової роботи, що сприятиме покращенню поведінки школярів 6–7 років у різноманітних спортивних і життєвих ситуаціях; здатності мобілізувати знання у процесі позакласних заходів та занять, долаючи при цьому зовнішні й внутрішні перешкоди; систематичне проведення рухливих ігор під час спортивних годин і на уроках фізичної культури, спрямованих на створення сприятливого клімату в спортивному, класному колективі.

Дієвість виховання наполегливості школярів 6–7 років у процесі позакласної діяльності залежить від особистого прикладу учителів початкових класів, фізичної культури, тренерів, їхнього ставлення до роботи з вихованцями, вміння організувати й проводити спортивно-масові заходи, а головне, домогтися самостійного виконання 6–7-річними школярами поставлених завдань і цілей. Ефективність виховання наполегливості в означеній категорії учнів визначалася також умілим застосуванням учителями й тренерами педагогічних умов, засобів і прийомів, які забезпечать необхідну емоційність на заняттях й сприятимуть розвитку в школярів вольових якостей.

Однією з продуктивних форм виховання у школярів 6–7 років наполегливості є *рухливі ігри*. Застосування їх різновидів у початкових класах забезпечує формування в учнів необхідних особистісних, моральних та фізичних якостей. Вивчення школярами рухливих ігор та виконання простих для засвоєння фізичних вправ сприяє розвитку уважності, відповідальності, що дозволяє учням краще сприймати зміст навчального матеріалу. Рухливі ігри

формують дисциплінованість і є досить безпечними для дітей. Після їх проведення школярам 6–7 років можна запропонувати вікторини, конкурси, квести, змагання й такі «відповідачки»: «рухливі ігри бувають...», «м'ячі бувають...», «синці бувають...», «чому згинаються коліна?», «чому швидше б'ється серце?», «де і як згинаються руки?», «де і навіщо згинаються ноги?», «бути сильним означає ...», «бути здоровим – це...», «бути швидшим, спритнішим – це...» та інші. Важливими елементами під час організації позакласних занять є вивчення й аналіз правил гри, в яких зазначається про чесність, спортивний дух, повагу до суперників, допомогу слабшим, прагнення бути першим, але не будь-якою ціною, як правильно долати перешкоди тощо.

Цікавими для виховання наполегливості молодших школярів є проведення різноманітних загальнорозвивальних рухливих ігор, які містять елементи змагань: «Чарівники», «Два морози», «Совушка», «Ведмідь і бджоли», «У ведмедя в бору», «Хитра лисиця», «Гуси-лебеді», «Стрибунці-горобці», «У хлоп'ят суворий лад», «До своїх прапорців» та інші. Зміст рухливих ігор передбачав розвиток рухових здібностей дитини, швидкості та уважності. Вчителі початкових класів, фізичної культури, тренери, керівники гуртків можуть добирати ігри відповідно до інтересів школярів 6–7 років.

Наведемо приклади застосованих ігор. „Хитра лисиця”: один учень виконує роль Лисиці і тихо стоїть, поки учні не запитають тричі «Хитра Лисице, де ти?». Далі він відгукується і доганяє учасників гри. Особливість: під час гри «Хитра лисиця» вихованець, який виконує роль Лисиці, може довго не відгукуватися на запити учнів «Хитра Лисице, де ти?». Лисиця повинна стояти і мовчати, адже вона хитра. Тільки до якого саме моменту лисиця має мовчати, вибирає самостійно.

«Ведмідь і бджоли» суть гри полягає в тому, що один вихованець навпочіпки тікає від Бджіл – інших дітей. Той, хто перший наздогнав – стає Ведмедем і втікає. Вчитель звертає увагу на труднощі, помилки, зазначає, як треба лазити на колінах, пропонує подивитися на товариша, який виконує рух правильно, а потім продовжує гру [48]. Зміст рухливих ігор для школярів 6–7 років підбирається вчителями таким чином, щоб виконання головної ролі

постійно змінювалося. Також рухливі ігри передбачають спеціальну фізичну підготовку школярів 6–7 років. Цьому сприяють індивідуальні *вправи*., які представлені в додатках (див.Додаток В.)

При організації позакласної діяльності з метою виховання у молодших школярів наполегливості важливим є формування специфічних психічних властивостей учнів. Таким важливим є вміння своєчасно мобілізувати та розслабляти увагу, розвиток тактичного мислення, які є одними з психічних якостей, що суттєво впливають на успішність навчально-тренувальної та змагальної діяльності.

Для виховання у молодших школярів морально-вольових якостей, формування емоційної стійкості й наполегливості можна застосовувати спеціальні *прийоми*: самостійний вибір тих ігор і вправ, які їм по душі; залучення до змагання чи конкурсу учасників, які відпочили (заміна партнера); створення умов, які будуть максимально наближені до спортивних змагань.

Вважаємо , що вихованню у школярів 6–7 років наполегливості сприятиме й те, що усі заплановані позакласні заняття мають виконуватися незалежно від обставин та погодних умов, створюючи труднощі для школярів. Це вимагає, щоб учні проявляли наполегливість: грали в рухливі ігри в стані втоми, тренувалися на снігу (з дозволу батьків та лікарів), під дощем (ураховуючи вік учасників тренування).

Під час організації спортивних змагань для школярів 6–7 років варто визначати *проміжні завдання*, кожне з яких передбачатиме досягнення певної виховної і розвивальної мети.

Отже, виділимо найбільш ефективні організаційні форми виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності є:

1. Заняття у процесі позакласної роботи (на групі продовженого дня, чи в гуртку чи секції з певного виду спорту).
2. Змагання.
3. Дитячо-юнацькі спортивні ігри.
4. Фізкультурно-оздоровчі свята до Дня фізичної культури та спорту.
5. Проведення фізкультхвилинок та інші.

Використання таких організаційних форм виховання наполегливості у молодших школярів сприятиме формуванню в учнів психологічних якостей, моральних цінностей, необхідних знань, умінь і навичок, любові до Батьківщини, збереженню та зміцненню власного здоров'я, інтересу та бажання займатися спортом, спортивно-масовою роботою, рухливими іграми, що сприяють розвитку таких фізичних якостей як сила, спритність, гнучкість, витривалість, швидкість та координаційних здібностей тощо.

Зміст діяльності спортивних секцій та гуртків передбачає організацію щоденних занять із самопідготовки під керівництвом тренера або учителя фізичної культури; формування інтересу до спортивної історії й спортивних традицій рідної школи, місцевості, спортивних та рухливих ігор; підтримку й зміцнення та збереження здоров'я учнів; надання допомоги батькам і членам родини у вихованні в дітей наполегливості; створення сприятливих педагогічних умов та кваліфіковану допомогу учням у підготовці до позакласних занять; сприяє фізичному розвитку та організації спортивних заходів, спрямованих на зміцнення та збереження здоров'я школярів 6–7 років; формування позитивного ставлення до спортивно-масової роботи, рухливих ігор і вольової цілеспрямованості учнів; розвиток в учнів рухових здібностей, виховання у них допитливості та інтересу до оздоровчих і спортивних знань; організацію шкільного й домашнього дозвілля; мотивацію школярів на дотримання вимог у процесі занять стосовно себе й інших та досягнення мети; формування бажання брати участь у різних формах спортивно-масової роботи і долати зовнішні та внутрішні перешкоди тощо.

Розуміємо, що виховання наполегливості у школярів 6–7 років передбачає співпрацю та поєднання спортивної секції з іншими шкільними гуртками різного профілю: естетичного циклу (образотворчої діяльності, художньої праці, хореографічної, вокальної, театральної спрямованості), спортивними (з гімнастики, акробатики, ритмічної гімнастики, плавання, спортивних ігор, настільного тенісу тощо), історії України та інших предметів, що сприятиме кращому засвоєнню школярами спортивних традицій рідної школи, місцевості й інтересу до спортивно-масової роботи.

Учням 6–7 років також можна запропонувати прийняти участь в організації виставки малюнків, віршів спортивної тематики; підготувати матеріали до теми наступних змагань, додаткову інформацію відповідно до навчальної програми позакласної діяльності, зокрема про життєвий і творчий шлях відомих спортсменів, поточні спортивні події у нашій країні.

Отже, нами окреслено зміст, форми і методи залучення школярів 6–7 років до позакласної діяльності, яка передбачала: проведення спортивних змагань, рухливих ігор, зважаючи на інтереси учнів; організацію зустрічей з місцевими спортсменами та майстрами спорту, а також взаємодію батьківської громади із загальноосвітніми навчальними закладами. Застосовані у комплексі, ці заходи сприятимуть підвищенню дієвості виховання наполегливості у молодших школярів у процесі позакласної діяльності.

Висновки до другого розділу

На підставі аналізу наукової та методичної літератури нами визначено сутність поняття „виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі позакласної діяльності” як цілеспрямований педагогічний процес забезпечення за допомогою позакласних занять сприятливих умов для розвитку фізичних і психічних якостей молодших школярів, які відображають їхню здатність долати внутрішні і зовнішні перешкоди, досягати результату в складних предметно-поведінкових ситуаціях, готовність доводити розпочату справу до кінця.

У результаті вивчення досвіду ЗСО з виховання наполегливості у молодших школярів під час позакласних занять констатовано, що рівень вихованості наполегливості учнів є на середньому рівні. Основними причинами незадовільного стану є: нерозуміння вчителями початкових класів, тренерів і вихователів змісту та сутності понять „наполегливість”; необізнаність із сучасними нетрадиційними підходами, секційними заняттями та позакласною роботою, рухливими іграми, організаційними формами спортивно-масової роботи, відсутність у перевірених школах програм з виховання наполегливості у молодших школярів під час позакласної діяльності. Також аналіз стану роботи загальноосвітнього навчального закладу свідчить, що молодші школярі здебільшого не виявляють інтересу до різних позакласних гуртків, клубів, секцій, які діють при школі; багато учнів молодших класів негативно ставляться до спортивно-масової роботи, не проявляють вольової цілеспрямованості; у них відсутні бажання й намагання дотримуватися вимог у процесі занять фізичною культурою тощо.

У вихованні наполегливості школярів віком 6–7 років у процесі позакласних занять важлива роль відводилася спортивно-масовій, секційній та гуртковій роботі. В рамках дослідження були запропоновані педагогічні умови, зміст, форми та методи виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної діяльності.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні наведено теоретичне обґрунтування й практичне розв'язання актуального питання виховання наполегливості у молодших школярів, що знайшло своє віддзеркалення у визначенні педагогічних умов, змісту, форм і методів виховання наполегливості у процесі позакласної діяльності.

Так, теоретичний аналіз проблеми виховання наполегливості зумовив розгляд наполегливості як вольової якості особистості. Поняття «воля» трактується в роботі як готовність докладати зусиль для виконання тих чи інших дій, свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки й діяльності, що знаходить вияв у здатності активно досягати поставленої мети. Наполегливість розкриваємо як вольову якість, завдяки якій молодші школярі можуть мобілізувати свої знання, вміння та сили на відносно тривалу і складну боротьбу з труднощами, долати зовнішні та внутрішні перешкоди, які виникають у їхній діяльності під час досягнення поставлених цілей, реалізуючи вольову цілеспрямованість.

З'ясовано сутність поняття виховання наполегливості у молодших школярів під час позакласних занять як цілеспрямований педагогічний процес створення за допомогою сприятливих умов для розвитку фізичних і психічних якостей школярів, що відображають їхню здатність долати внутрішні і зовнішні перешкоди, досягати результату в складних предметно-поведінкових ситуаціях, готовність доводити розпочаті справи до завершення.

Узагальнення досвіду ЗСО з виховання наполегливості у молодших школярів у процесі позакласної діяльності підтвердило, що важливість досліджуваної теми зумовлена навчальними, виховними, соціальними та психолого-педагогічними потребами освітнього закладу.

Результати дослідження засвідчили, що вихованню наполегливості у молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах приділялося недостатньо уваги. Стан вихованості наполегливості школярів у процесі позакласної діяльності має такі ознаки: нерозуміння вчителями фізичної культури й початкових класів, тренерами й вихователями ціннісних орієнтирів

виховного процесу, сутності поняття «наполегливість», необізнаність із сучасними інноваційними підходами, рухливими іграми, організаційними формами спортивно-масової роботи в процесі позакласної діяльності. Поза увагою вихователів групи продовженого дня, вчителів, тренерів, керівників гуртків залишилося дотримання таких педагогічних вимог, як: урахування особливостей розвитку опорно-рухового апарату школярів (шляхом уникнення навантажень на хребет дитини); уникання перевантаження суглобів, зв'язкового апарату та м'язів; лаконічність і цікавість пояснення навчального матеріалу; чергування навантаження з достатніми паузами відпочинку; врахування закономірностей психічного та особистісного розвитку учнів початкової школи тощо. З'ясовано, що вияв школярами наполегливості значною мірою залежить від їхньої впевненості у досягненні мети, мотивації на успіх; рівня домагань; докладання вольових зусиль для подолання труднощів.

В результаті дослідження обґрунтовано педагогічні умови, зміст, форми, методи та прийоми виховання наполегливості у молодших школярів у процесі позакласної діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах.

З метою виховання наполегливості у молодших школярів у процесі позакласної діяльності обґрунтовано такі педагогічні умови: змістово-методичне забезпечення позакласних занять, орієнтованих на виховання у школярів наполегливості; створення ситуації успіху, ефектів змагальності, використання різних нетрадиційних методів в процесі позакласної діяльності; налагодження педагогічної взаємодії школи з сім'єю щодо виховання у молодших школярів наполегливості у процесі позакласних занять.

Зміст виховання наполегливості під час позакласних занять полягав у залученні молодших школярів до спортивно-масової діяльності, яка передбачала проведення та організацію рухливих ігор з урахуванням інтересів школярів, змагань, систематичне проведення спортивних годин, зустрічі зі спортсменами та майстрами спорту спрямованих на створення сприятливого клімату в спортивному та класному колективі; залучення молодших школярів разом із тренерами й учителями фізичної культури до спільної спортивно-масової діяльності батьків і вчителів.

У процесі виховання наполегливості у школярів 6–7 років пропонувалися такі методи: створення ситуацій успіху, особистого прикладу, розповіді, уподібнення, позитивної перспективи, умовляння, контрастних завдань, роз'яснення тощо.

Проведене дослідження не розкриває всіх аспектів питання виховання у молодших школярів наполегливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арефьев В. Г. (2010) *Основи теорії та методики фізичного виховання : підручник*. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 268 с.
2. Аркин Е. А. (1997) *Родителям о воспитании. Воспитание ребёнка в семье от года до зрелости*. 2-е изд. М. : Учпедгиз, 347 с.
3. Бернс Р. (1996) *Развитие Я-концепции и воспитание* / Р. Бернс; общ. ред. и вступ. ст. В. Я. Пилиповского ; [пер. с англ.]. М.: Прогресс, 420 с.
4. Бех І. Д. (2012) *Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб.* К. : Академвидав, 256 с.
5. Бех І. Д. (2008) *Виховання особистості : підручник*. К. : Либідь, 848 с.
6. Біляєва Н. В. (2010) *Розвиток позитивного ставлення до навчання в учнів початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук*. К., 21 с.
7. *Вікова та педагогічна психологія : навч. посібник* / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, Н. П. Зубалій, З. В. Огороднійчук [та ін.]. 2-ге вид. К. : Каравела, 2008. 400 с.
8. Говорун Т. В. (2002) *Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції : монографія*. К., 375 с.
9. Гончаренко С. У. (2011) *Український педагогічний енциклопедичний словник*. Вид. друге, доп. й випр. Рівне : Волинські обереги, 552 с.
10. Діхтяренко З. М. (2015) *Виховання патріотизму у молодших школярів. Проблеми освіти : наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України*. К., № 83, ч. 1. С. 8–12.
11. Діхтяренко З. М. (2005) *Збереження фізичного та психічного здоров'я молодших школярів під час формування наполегливості засобами рухливих ігор*. Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць КДПУ. Кривий Ріг : КДПУ, . Вип. 11. С. 414–418.
12. Дронов В. М. (2007) *Соотношение свойств темперамента с различными переменными настойчивости*. М., 136 с.
13. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

14. Єрбоменко Е. А. (2012) *Навчальна програма гурткової (секційної) роботи для учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів : навч. видання*. К. : Паливода А. В., 268 с.
15. Зубалій Н. П. (1990) Особливості ставлення шестирічних учнів до учіння. *Початкова школа*. № 4. С. 75–78.
16. Иванова Т. Ф. (2005) *Формирование мотивации достижения у детей младшего школьного возраста*. 188 с.
17. Ильин Е. П. (2002) *Психология воли*. СПб. : Питер, 288 с.
18. Калмыкова З. И. (2001) *Продуктивное мышление как основа обучаемости*. М. : Педагогика, 200 с.
19. Ключникова Е. А. (2008) *Педагогические условия воспитания настойчивости в продуктивной деятельности у детей старшего дошкольного возраста* : монографія. М., 313 с.
20. *Книга вчителя фізичної культури : довідково-методичне видання* [упоряд. : С. І. Операйло, А. І. Ільченко, В. М. Єрмолова, Л. І. Иванова]. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 464 с.
21. *Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: педагогічні концепції*. К. : Школяр, 1997. 148 с.
22. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. *Інформаційний бюлетень управління освіти*. Івано-Франківськ, 1996. № 6. 45 с.
23. *Концепція національно-патріотичного виховання молоді*. – Затверджена наказом Міністерства, молоді та спорту України, МОН України, МО України, Міністерства культури та туризму України № 3754 /981/538/49 від 27 жовтня 2009 р. 19 с.
24. Котирло В. К. (1995) *Воля гартує змалку*. К. : Знання, 48 с.
25. Кузнецова Л. В. (1998) *Гармоничное развитие личности младшего школьника : книга для учителя*. М. : Просвещение, 224 с.
26. Лесгафт П. Ф. (1996) *Собрание педагогических сочинений*. М. : Государственное издательство „Физкультура и спорт”, Т. 3. 440 с.
27. Люблінська Г. О. (1994) *Дитяча психологія*. К. : Вища школа, 355 с.

28. Люріна Т. І. (2007) *Теоретико-методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів до виховної діяльності : монографія*. К. : НАУ, 202 с.

29. Мамонова Е. Б. (2004) *Особенности развития личностной саморегуляции в младшем школьном возрасте*. Нижний Новгород, 160 с.

30. Маркова А. К. (1993) *Формирование мотивации учения в школьном возрасте*. М., 95 с.

31. *Методика фізичного виховання учнів 1–11 класів : навч. посібник* / М. Д. Зубалій, Л. В. Волков, О. І. Остапенко, М. В. Тимчик та ін. [за редакцією М. Д. Зубалія]. К. : Педагогічна думка, 2012. 216 с.

32. Мищенко З. И. (2002) *Психолого-педагогическая характеристика детей с задержкой психического развития*. Курск : изд-во Курск. гос. пед. ун-та, 44 с.

33. Монтень М. (1990) *Опыты*. М. ; Л. : АПН СССР, Кн. 1. 526 с.

34. Морозов А. В. (2000) *Деловая психология*. Курс лекций : учебник для высших и сред. спец. учебных заведений. СПб. : Союз, 576 с.

35. *Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті*. К. : Шкільний світ, 2011. 23 с.

36. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні : проект [авт. кол.: І. Бех, Т. Алексеєнко, М. Зубалій та ін.]. *Освіта України*. 2004. № 94. С. 6–10.

37. *Педагогічний словник* [за редакцією дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка]. К. : Педагогічна думка, 2001. 516 с.

38. Плахтій В. І. (2003) *Формування основ моральної свідомості молодших школярів засобами дитячої літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук*. К., 21 с.

39. Поліщук С. А. (2001) *Особенности развития воли в учнів молодшого шкільного віку : Монографія*. К., 220 с.

40. Попова Г. А. (1999) *Воспитание настойчивости у подростков в физическом совершенствовании*. Липецк, 122 с.

41. Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні / авторський колектив: І. Д. Бех, Т. Ф. Алексеєнко, О. М. Докукіна, М. Д. Зубалій [та ін.]. *Шкільний світ*. 2010. № 33. С. 4–36.
42. *Психологічна енциклопедія* / [автор-упорядник О. М. Степанов]. К. : Академвидав, 2006. 424 с.
43. *Психологія : підручник* [за ред. Ю. Л. Трофімова]. 2-е вид., стереотип. К. : Либідь, 2000. 134 с.
44. Рогов Е. И. (1996) *Настольная книга практического психолога в образовании*. М. : ВЛАДОС, 529 с.
45. Рубинштейн С. Л. (2003) *Основы общей психологии*. СПб. 720 с.
46. Руссо Ж.-Ж. *Эмиль, или О воспитании*; пер. с фр. П. Петрова. С портретом Руссо и статьей о жизни его и произведениях. М., 1996. 651 с.
47. Савченко В. М., Савченко Т. В. (2010) *Танец исцеления. Искусство педагога : [учеб.-метод. практич. пособие]*. Кривой Рог, 284 с.
48. Савченко О. Я. (2007) *Виховний потенціал початкової освіти*. Т. І. К. : СПД „Цудзиневич”, 204 с.
49. Савчин М. В., Василенко Л. П. (2005) *Вікова психологія : навч. посібник*. К. : Академвидав, 360 с.
50. Сагайдачная Е. А. (1998) *Воспитание волевых качеств у старших дошкольников при выполнении физических упражнений*. М., 190 с.
51. Сикорский И. А. (2004) *Воспитание в возрасте первого детства*. СПб., 203 с.
52. *Соціальна педагогіка : словник-довідник* / за загальною редакцією Т.Ф. Алексеєнко. Вінниця : Планер, 2009. 542 с.
53. Сухомлинский В. А. (1995) *О воспитании* [сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик]. 5-е изд. М. : Политиздат, 270 с.
54. Сухомлинська О. (2011) Непочута промова про цінності [Цінності виховання]. *Управління освітою*. № 20. С. 3.
55. Сухомлинський В. О. (1982) *Як виховати справжню людину*. К. : Рад. школа, 257 с.

- 56.Тимчик М. В. (2013) *Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи*. Монографія. К., 222 с.
- 57.Ушинский К. Д. (1990) *Собрание сочинений*. Т. 8. М., 776 с.
- 58.Фізичне виховання учнів початкових класів у позакласній роботі загальноосвітніх навчальних закладів : навч.-метод. посібник / В. В. Івашковський, О. І. Остапенко, М. В. Тимчик ; [за ред. М.Д. Зубалія]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.
- 59.Філософський словник / [за ред. М. М. Розенталя, П. Ф. Юдіна]. К. : Політична література України, 1994. 498 с.
- 60.Хекхаузен Х. (1996) *Мотивация й деятельность* : в 2 т. Т. 1 : пер. с нем. / Х. Хекхаузен ; [под ред. Б. М. Величковского]. М. : Педагогика, 408 с.
- 61.Хоружа Л. Л. (2004) Модель формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів. *Післядипломна освіта в Україні. № 2*. С.64–73.
- 62.Цибух Л. Н. (2000) *Развитие и коррекция мыслительных операций у детей разного возраста и пола : монографія*. Одесса, 245 с.
- 63.Чеснокова И. И. (1997) *Проблема самосознания в психологии*. М. : Наука, 143 с.
- 64.Чорна К. Педагогічні умови формування у молодших школярів шанобливого ставлення до людей. *Рідна школа. 2006. № 4*. С. 18–20.
- 65.Щербинина О. А. (2007) *Психологические особенности внутренней позиции младших школьников с различной направленностью личности* : Оренбург, 194 с.
- 66.Экспериментальные исследования волевой активности личности : межвуз. сб. науч. тр. / РГПИ ; [редкол.: А. И. Высоцкий (отв. ред.) и др.]. – Рязань : РГПИ, 1997. 138 с.
- 67.Эльконин Д. Б. (2004) *Психология обучения младшего школьника*. М. : Знание, 64 с.
- 68.Эриксон Э. (2002) *Детство и общество*; [пер. науч. ред., примеч. А. А. Алексеев]; пер. с англ. Санкт-Петербург : Речь, 416 с.

69.Юркевич В. С. (1996) *Об индивидуальном подходе в воспитании волевых привычек.* М., С. 56–58.

70.Ярмаченко М. Д. (1998) Основні педагогічні категорії. *Педагогіка і психологія.* № 4. С. 5–11.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Анкета для визначення рівнів вихованості наполегливості
школярів 6–7 років у процесі позакласної діяльності**

Вибери серед запропонованих відповідей на запитання анкети ті, які характерні для тебе, відмітивши їх навпроти знаком „+”.

1. Які відчуття найчастіше переповнюють тебе під час позакласних занять та змагань?

– радість	– задоволення
– гордість	– упевненість
– нудьга	– невпевненість
– сум	– приниження
– незадоволеність	– переможця
– страх	– чемпіона
– свій варіант	– командного гравця

2. Який твій настрій під час організації змагань та спортивно-масової роботи?

- гарний
- перемінний
- радісний
- сумний

3. Що найчастіше викликає у тебе позитивні емоції під час позакласної діяльності та у процесі спортивно-масової роботи?

- можливість бути сильним
- можливість змагатися з однокласниками
- оригінальність проведення занять
- похвала вчителя фізичної культури, тренера, батьків
- висока оцінка (бал) за перемогу й участь у змаганнях
- цікавість

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ ЩОДО ВИХОВАННЯ НАПОЛЕГЛИВОСТІ У ДІТЕЙ 6–7 РОКІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Чи є батько, мама, дідусь, бабуся, брат, сестра прикладом для дітей стосовно спортивно-масової роботи?
2. Який зміст виховання наполегливості в процесі позакласної діяльності Ви хотіли б упроваджувати в сім'ях?
3. Як проявляються наполегливість і вольові зусилля батьків у повсякденному житті?
4. Чи доводять батьки розпочату справу до логічного кінця в побуті?
5. Чи знають батьки бажання й потреби своїх дітей щодо реалізації потреби в русі й рухливих іграх?
6. Які сучасні форми й методи виховання молодших школярів знають батьки і як правильно їх підібрати для своїх дітей?
7. Які сучасні спортивно-масові заходи Ви знаєте й використовуєте у вільний час з дітьми?
8. Якими вольовими й фізичними якостями має володіти наполеглива дитина?
9. Чи знають батьки, як боротися з дитячою непокорю, капризами й небажанням виконувати доручення?
10. Чи знають батьки, якими знаннями мають володіти молодші школярі під час виховання в них наполегливості?
11. Які доручення є посильними для учнів 1–2 класів у процесі позакласної роботи?
12. Які фізичні навантаження допустимі для молодших школярів?
13. Як часто Ви враховуєте думку й бажання своїх дітей?
14. Чи визнаєте Ви власні помилки, допущені в роботі з дітьми, і яким чином їх виправляєте?

15. Які потреби виникають у батьків під час проведення виховної та спортивно-масової роботи в домашніх умовах?

16. Як впливають родинні стосунки на виховання наполегливості в молодших школярів у процесі позакласної діяльності?

17. Яке Ваше ставлення до спортивно-масової роботи?

18. Яких вимог Ви дотримуєтесь в процесі організації домашнього дозвілля?

19. Які рухливі ігри з Ви використовуєте в домашніх умовах?

20. Чого Ви хотіли б досягти, виховуючи у дітей наполегливість у процесі позакласної діяльності?

Зразки індивідуальних вправ виховання наполегливості молодших школярів в процесі позакласної діяльності

1. Присідання на одній нозі з допомогою партнера, тримаючись за його руку, а потім – без допомоги. 2. Віджимання в упорі лежачи. 3. Лежачи на спині, піднімання обох ніг і опускання їх за голову. 4. Лежачи на животі, руки за голову, прогинаючись, трохи підіймати тулуб і ноги тощо.

Вправи для роботи у парах:

1. Стійка ноги нарізно, обличчям один до одного на відстані півкроку, руки в боки (долонями вниз). Перший накладає кисті на кисті партнера, натискає на його руки, опускаючи їх, а той опирається. Потім другий піднімає руки, а перший опирається.

2. Стоячи обличчям один до одного, права нога попереду. Перший згинає руки до грудей долонями вперед, другий спирається на його долоні прямими руками (стійка повинна бути тривкою). Перший розгинає руки, а другий чинить опір, згинаючи руки.

3. Стоячи обличчям один до одного на відстані одного кроку, ноги нарізно. Перший кладе руки на плечі другого, а той кладе кисті на його руки у ліктьових суглобах. Другий, натискаючи на руки першого, намагається зігнути їх для того, щоб трошки розслабити руки, повертаючи передпліччя назовні.

4. Стійка ноги нарізно, обличчям один до одного, руки попереду, кисті зчеплені, тулуб трохи відхилений назад. Перший розводить руки в боки, а другий опирається. Потім другий відводить руки вперед, а перший чинить опір